O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA’LIMI VAZIRLIGI

FARG‘ONA VILOYATI PEDAGOG KADRLARNI QAYTA TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI OSHIRISH INSTITUTI

Umumta’lim maktablari o‘quvchilari o‘rtasida o‘tkazilgan fanlar bo‘yicha bilimlar bellashuvi yakunlari va ta’lim sifati monitoringi natijalariga ko‘ra o‘quvchilar bilimida aniqlangan bo‘shliqlarni to‘ldirish yuzasidan uslubiy tavsiyalar va dars ishlanmalari TO‘PLAMI

(uslubiy qo‘llanma)

Farg‘ona, 2014-yil

Mazkur uslubiy qo‘llanmada umumta’lim maktablari o‘quvchilari o‘rtasida o‘tkazilgan fanlar bo‘yicha bilimlar bellashuvi va ta’lim sifati monitoringi natijalariga ko‘ra o‘quvchilar bilimida aniqlangan bo‘shliqlarni to‘ldirish bo‘yicha uslubiy tavziyalar va dars ishlanmalari bayon qilingan.

Ushbu uslubiy qo‘llanma umumta’lim maktablari o‘quvchilari o‘rtasida o‘tkazilgan fanlar bo‘yicha bilimlar bellashuvi yakunlari va ta’lim sifati monitoringi natijalari asosida tayyorlangan bo‘lib, umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘qituvchilari uchun mo‘ljallangan.

Tuzuvchi: H.Hamroqulov – Farg‘ona VPKQTMOI katta o‘qituvchisi.

Taqrizchilar: 1. Farg‘ona viloyati pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti prorektori, pedagogika fanlari nomzodi B.Latipov.

2. Farg‘ona davlat universiteti dotsenti, fizika-matematika fanlari nomzodi T.Tojiyev.

Farg‘ona viloyati pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti Ilmiy Kengashining 2014-yil 7-avgustdagi 5–sonli qarori bilan nashrga tavsiya etilgan.

H.Hamroqulov. Umumta’lim maktablari o‘quvchilari o‘rtasida o‘tkazilgan fanlar bo‘yicha bilimlar bellashuvi yakunlari va ta’lim sifati monitoringi natijalariga ko‘ra o‘quvchilar bilimida aniqlangan bo‘shliqlarni to‘ldirish yuzasidan uslubiy tavsiyalar va dars ishlanmalari to‘plami. Farg‘ona, 2014.

Kirish

Farg‘ona viloyati pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish institutida umumta’lim maktablari o‘quvchilarining fanlar bo‘yicha “Bilimlar bellashuvi”ning viloyat va respublika bosqichi yakunlari hamda 2013-2014 o‘quv yili bo‘yicha o‘tkazilgan ta’lim sifati monitoringi natijalari asosida muayyan ishlar amalga oshirildi.

Jumladan umumta’lim maktablari o’quvchilarining fanlar bo’yicha “Bilimlar bellashuvi”ning viloyat va respublika bosqichi yakunlari hamda 2013-2014 o’quv yili bo’yicha o’tkazilgan ta’lim sifati monitoringi natijalari asosida institut chora-tadbirlar rejasi ishlab chiqildi.

Belgilangan tadbirlarga asosan institut kafedralari yig’ilishlarida umumta’lim maktablari o’quvchilarining fanlar bo’yicha “Bilimlar bellashuvi”ning viloyat va respublika bosqichi yakunlari hamda 2013-2014 o’quv yili bo’yicha o’tkazilgan ta’lim sifati monitoringi natijalari institut professor-o’qituvchilari va malaka oshirish kurslari tinglovchilari o’rtasida tahlil qilindi. SHu asosida malaka oshirish kurslari tinglovchilariga bilimlar bellashuvlari va monitoring natijasida o’quvchilar tomonidan o’zlashtirilishi qiyin bo’lgan va bo’sh o’zlashtirilgan mavzularni o’qitish bo’yicha tegishli maslahatlar berib borildi. SHuningdek, tinglovchilarning kursdan keyingi davrga mo’ljallangan shaxsiy rejalariga bo’sh o’zlashtirilgan bilimlarni o’qitish bo’yicha topshiriqlar kiritildi. Bundan tashqari barcha kafedralarning professor-o’qituvchilari tomonidan o’quv fanlari bo’yicha o’quvchilar tomonidan o’zlashtirilishi qiyin bo’lgan va bo’sh o’zlashtirilgan mavzularda maqsadli dars ishlanmalari tayyorlandi. “Aniq va tabiiy fanlar ta’limi” kafedrasi professor-o’qituvchilari M.Valixonov va H.Hamroqulov tomonidan “Sanoq sistemalari”, “Mantiqiy amallar” va “MS Excelda matematik amallar va funktsiyalarni qo’llash” mavzularida, “Ijtimoiy fanlar va ma’naviyat asoslari” kafedrasi professor-o’qituvchilari I.Toshpo’latov, U.Sobirova, N.Hoshimova tomonidan “Qadimgi Yunoniston afsonalari”, “Davlatning tuzilish shakli” va “Murakkab mavzular bo’yicha masalalar va yechimlari” kabi mavzularda yaratilgan dars ishlanmalari shular jumlasiga kiradi. SHuningdek, “Aniq va tabiiy fanlar ta’limi” kafedrasi mudiri M.Valixonov tomonidan Farg’ona ziyosi plyus” jurnalining 2014 yil 2-sonida “Qobiliyat va layoqat sinovi” mavzusida ilmiy maqola chop etildi.

Institutda tashkil etilayotgan malaka oshirish kurslarining “Tanlov mavzulari” fani o’quv-mavzu reja, o’quv dasturi, ma’ruza matnlari mazmuniga bilimlar bellashuvi va ta’lim sifati monitoringi natijalariga ko’ra fanlar va sinflar kesimida o’quvchilar bilimida aniqlangan bo’shliqlardan kelib chiqqan holda bo’sh o’zlashtirilgan bilimlarni o’qitish bo’yicha tegishli mavzular kiritildi. SHuningdek, tinglovchilar uchun tavsiya etiladigan malaka ishlarining namunaviy mavzulari ro’yxatiga bo’sh o’zlashtirilgan va o’zlashtirilishi qiyin bo’lgan mavzularni o’qitish

bo’yicha tegishli mavzular kiritildi. Malaka oshirish kurslari mashg’ulotlarida dars berish uchun malakali mutaxassislar va tajribali o’qituvchilar jalb etildi.

2014 yil 23 aprelda “Til va adabiyot ta’limi” kafedrasi tomonidan institutda “Bilimlar bellashuvining 3-bosqich natijalari va 2013-2014 o’quv yili 1-yarim yilligi ta’lim sifati monitoringi natijasida til yo’nalishidagi fanlardan aniqlangan bo’shliqlarni bartaraf etish” mavzusida viloyat ilmiy-uslubiy seminari o’tkazildi.

Mazkur to’plamga institut professor-o’qituvchilari tomonidan umumta’lim maktablari o’quvchilari o’rtasida o’tkazilgan fanlar bo’yicha bilimlar bellashuvi yakunlari va ta’lim sifati monitoringi natijalari asosida tayyorlangan metodik tavsiyalar va dars ishlanmalari kiritilgan. To’plam umumiy o’rta ta’lim maktablari o’qituvchilariga o’quvchilar bilimida aniqlangan bo’shliqlarni to’ldirishda asqotadi degan umiddamiz.

Yozma ishlar, ularni tekshirish va baholash

Yozma nutqning murakkab jarayon ekanligi, u ko‘p vaqt va murakkab mehnat talab etishi, bunday nutq davomida o‘quvchining o‘z-o‘zini kuzatib borishi, ona tili va adabiyot o‘qituvchilariga juda yaxshi ma’lum. Yozma nutqda savodhonlik va mazmun asosiy o‘rin tutadi.

Yozma ishlar asosan ikki katta guruhga bo‘linadi:

1. Yordamchi xarakterdagi yozma ishlar.
2. Asosiy yozma ishlar.

Yordamchi xarakterdagi yozma ishlar asosiy yozma ishlar - bayon va insho uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Insho - o‘quvchilar mustaqil ravishda yaratadigan ijodiy ishning oliy ko‘rinishidir. Insho o‘quvchining o‘zligi demakdir. Uning tafakkuri, dunyoqarashi, narsa, voqea-hodisalarga munosabati, tarbiyalanganlik darajasi, mustaqil turmushga tayyorligini belgilovchi bosh me’yorham inshodir. Boshqacha aytganda, insho bolaning qiyofasini aks ettiruvchi bir ko‘zgudir.

O‘quvchi ijodiy asar yaratish maydoniga ona tili fani orqali kiradi va bu asarning ilk sabog‘iniham u ona tili fanidan oladi. Ona tili fani o‘quvchiga ijod qilish uchun zarur ozuqa beradi.

Insho o‘quvchining ona tilidan egallagan bilimlarini o‘zida mujassamlashtiradi. Til hodisalari insho orqali o‘quvchining ijodiy – amaliy faoliyatiga ko‘chadi.

Insho yozma nutqni rivojlantirishning eng asosiy vositalaridan hisoblanadi.

Insho bayondan farq qiladi. Bayonda o‘zgalarning fikri, ya’ni tayyor material o‘zlashtirilib, izchil ravishda qayta bayon etilsa, inshoda tanlangan mavzu yuzasidan yig‘ilgan material asosida shaxsiy fikr-mulohazalar bildiriladi.

Inshoning xususiyatlaridan biri uning mavzu materialidir. Badiiy asarda obrazlar orqali berilgan muallif g‘oyasi mavzu bilan uzviy bog‘liq holda yoritiladi. Mavzu va g‘oyani aniq belgilab olmasdan va zarur material, faktlar yig‘may turib, inshoni muvaffaqiyatli yozish mumkin emas. Fakt-dalillarsiz insho mazmunsiz, quruq gapdan iborat bo‘lib qoladi.

Insho tuzilishi jihatdan kirish so‘zi bilan boshlanib, so‘ngra mavzu, g‘oya yoritiladi. Keyin esa xulosalanadi. Xullas, mavzu, g‘oya, material, faktlar, reja hamda xulosa inshoning asosiy nazariy vositalaridir.

Insho yozish uchun o‘’quvchilarga zarur bo‘ladigan malakalar:

Insho sarlavhasini to‘g‘ri belgilash. To‘g‘ri qo‘yilgan sarlavha inshoning muvaffaqiyatli chiqishi uchun ilk qadamdir.

Mavzu talabini to‘g‘ri tanlash.

Inshogamaterialto‘plash.

Kuzatuvchanlik xususiyatining to‘la shakllangan bo‘lishi.

To‘plangan materiallarni tartibga solish vauni muayyan izchillikda bera olish.

Insho matnini takomillashtirish. Unda yo‘l qo‘yilgan xato va kamchiliklarni bartaraf etish.

Insho yozish uchun o‘quvchilarga zarur maslahatlar:

Insho mavzusini puxta o‘ylash. Nimalar haqida yozishni aniqlab olish, mavzuga oid so‘zlar tanlash.

Inshoning asosiy mazmunini, shu mazmunni yoritish uchun qanday yozishni o‘ylab olish, inshoning rejasini tuzish.

Inshoni yozishda faqat mustaqil ijodiy fikr yuritish.

Yozilgan inshoni ko‘rib chiqish, tekshirish, ortiqcha so‘z va gaplarning ustidan chizish, mavzu va asosiy mazmuni yetarli ochilmagan o‘rinlarni to‘ldirish.

Inshoning tiliga, fikr ifodasiga e’tibor berish, zarur o‘rinlarga tuzatish kiritish.

Yozgan inshoni oqqa ko‘chirish.

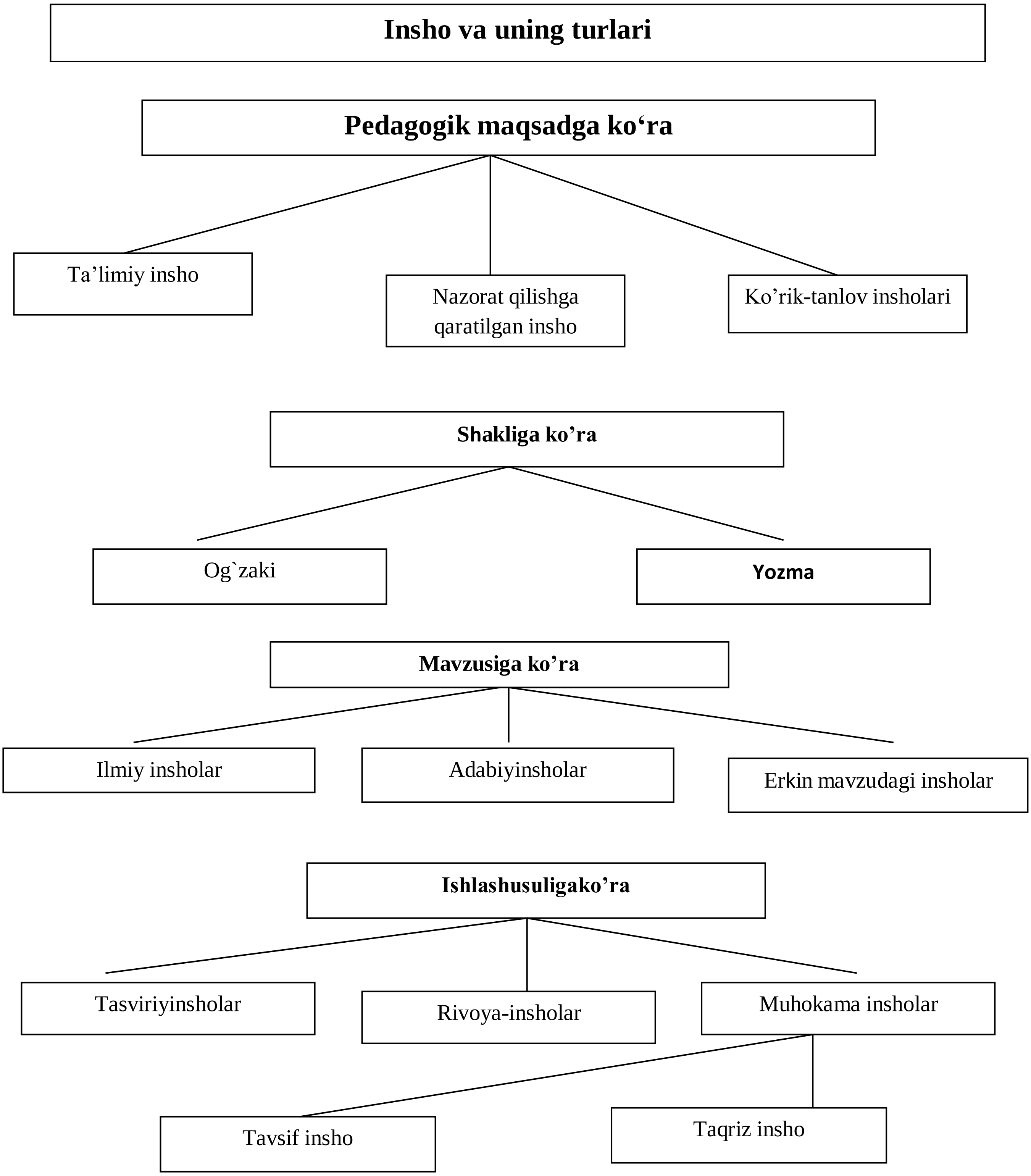

Demak, **pedagogik maqsadga ko‘ra** bolalar inshosi shartli ravishda 3 guruhga ajratiladi:

1. **Ta’limiy insholar.**
2. **Nazorat qilishga qaratilgan insholar.**
3. **Ko‘rik-tanlov insholari.**

Ta’limiy insholar o‘rgatishni ko‘zlaydi. Til hodisalarini amalda qo‘llashga o‘rgatish, o‘zbek adabiy tilining boy imkoniyatlaridan nutqda foydalanish kabi zarur malakalar deyarli ta’limiy insholar orqali shakllantiriladi. Bu insholarning qoralama va oqlama nusxalari bo‘lmaydi. Ular mashq daftariga bir marta yoziladi.

Nazoratga qaratilgan insholarni, odatda, katta bo‘limlar o‘rganilgandan keyin yoki chorak oxirida, o‘quv yili oxirida o‘tkazish mumkin. Ular bilim, ko‘nikma va malakalarni nazorat qilish maqsadida o‘tkaziladi. Shuning uchun insho mavzusi e’lon qilinmaydi, qoralama, oqlama nusxada yoziladi. Bunday insholarga 2 soat vaqt ajratiladi.

Ko‘rik-tanlov uchun yozilgan insholar sinf yoki maktab g‘`oliblarini aniqlash maqsadida o‘tkaziladi. Mavzular oldindan e’lon qilinadi, tanlov shartlari aytiladi.

Insholar shakli jihatdan ikki xil bo‘ladi: og`zaki va yozma. Ko‘pincha rasm, ekskursiya, kinofilm, sahna asarlari haqidagi taassurotlar avval og‘zaki, keyin yozma bayon qilinadi. Inshoning bu ikki turi o‘rtasida mutanosiblik bo‘lishi shart.

Ona tili mashg`ulotlarida qo‘llaniladigan insholar ilmiy,badiiy, erkin mavzularga ajratilishi mumkin.

Ilmiy mavzudagi insholar: «Mahmud Koshg‘ariy», A.Navoiyning «Muhokamatul-lug‘atayn» asari; «Fonetikani o‘rganishning ahamiyati», «So‘z birikmasi va gap»

Adabiy insholar adabiy asarlar bo‘yicha yoziladi. Masalan: «Ma’nodosh va qarama-qarshi ma’noli so‘zlar» mavzusini o‘tgandan keyin «Zumrad va Qimmat» ertagi asosida insho o‘tkazish mumkin.

«O‘tkir Hoshimovning «Dunyoning ishlari» qissasini o‘qib», «Tohir Malikning «Alvido, bolalik» qissasidan olgan taassurotlarim»… mavzularidagi insholar adabiy insholar jumlasidandir.

Erkin insholar - adabiy insholarga yaqin turuvchi yozma ish turi. Badiiy adabiyotdan yaxshi xabardor o‘quvchi erkin inshoni qiynalmay yozadi. Adabiy insholar adabiy asarlarga asoslansa, erkin insholar hayotning turli sohasiga doir bo‘lishi mumkin. U o‘ziga xos kichik nasriy asar bo‘lib, unda o‘quvchining o‘zligi namoyon bo‘ladi.

Tasviriy insholar - turmushdagi narsalar, hayotdagi voqea-hodisalar, odamlar, jonli-jonsiz mavjudotning muhim belgilari, xususiyatlarini yoritishga mo‘ljallangan insholar.

Tasvirning 3 ko‘rinishi mavjud:

a) oddiy tasvir;
b) ilmiy tasvir ;
v) badiiy tasvir (muallif uchun muhim bo‘lgan belgilargina ko‘rsatiladi).

Ilmiy tasvirda narsalarning nomi, nima uchun qo‘llanishi, uning nimadan tayyorlanganligi, qanday qismlardan iboratliligi, shakli, hajmi, rangi kabilar ko‘rsatiladi.

Tasviriy insho kichik badiiy, ijodiy asardir.

Rivoya – inshoda mazmunan bir-biriga bog‘liq (syujetli) voqea-hodisalar haqida fikr yuritiladi. Shuning uchun rivoya-insho kichik hikoya deb ham yuritiladi. Masalan: «Men ko‘rgan voqea», «Yong‘in bartaraf etildi».

O‘qituvchi yoki o‘quvchilar o‘rtaga tashlagan g‘oya insho uchun asosiy material bo‘ladi.

Rivoya-inshoning murakkab ko‘rinishi berilgan mavzu asosida hikoya yozishdir. Xalq maqollari va hikmatli so‘zlar hikoya uchun yaxshi mavzu bo‘la oladi. Masalan: «It qutursa, egasini qopar»….

Ertak - insho o‘quvchilarning tasavvur olamini kengaytiradi. Ertak janrining o‘ziga xos xususiyatlarini, voqeaning tuguni, rivojlangan nuqtasi, yechimining qanday bo‘lishini bilgan bola ertak -inshoni yoza oladi.

Muhokama inshoqiyoslash, baho berish, o‘z fikrini himoya qilish, o‘zining haqligini isbot qilishni talab etib, 3 tarkibiy qismdan iborat bo‘ladi: a) o‘rtaga tashlanayotgan asosiy fikrlar (kirish);

b) fikrlardan to‘g‘risini dalillar bilan asoslash;

v) xulosa chiqarish (xotima)

Bunday insho induktiv (avval dalil-isbot, keyin umumiy xulosa chiqarish) va deduktiv (umumiy xulosadan xususiyga, umumiyning bo‘laklarini isbotlashga o‘tish) usullari asosida yoziladi. Masalan: «Bog‘dorchilik-men sevgan kasb» (induktiv usulida yozilgan insho)

Muhokama insholarorasida tavsif va taqriz insholar ham asosiy o‘rin egallaydi.

Tavsif insho o‘quvchidan o‘qigan badiiy asar, ko‘rilgan kinofilm qahramonlari haqida shaxsiy fikr-mulohazalarini bayon etishni talab etadi.

Muhokama insholardan yana biri munozarali masalalarga bag‘ishlangan «Sarvar va Mahmud haqiqiy do‘stmi?» «Nazira haqmi?» tarzidagi insholardir. Unda munosabat bildirilib, shaxsiy fikr asoslaniladi.

Taqriz inshoda badiiy asar, sahna asari yoki kinofilmga taqriz yoziladi va turli maqsad hamda vazifalarni ko‘zlaydi.

Muhokama insho ko‘rinishlaridan yana biri **adabiy-badiiy maqolalar tayyorlash**dir. Unda muammolar ko‘tarilishi, masalalarga munosabat bildirilishi mumkin.

Demak, insho o‘quvchining aqliy faoliyatini charxlaydi, yaxshi bilan yomonning mohiyatini chuqur anglashga, o‘z fikr-qarashlarini qattiq turib himoya qilishga, ijodiy fikrlash qobiliyati, dunyoqarashining rivojlanishiga, adabiy til

me'yorlarini nutqiy sharoitlarda to'g'ri qo'llay olishga, savodhonlik darajasining oshishiga xizmat qiladi.

O'quvchilarga insho yozishga tayyorgarlik xususida eslatmalar:

1. Avvalo, insho uchun mavzu tanlang. Shuni esda tutingki, mavzuga sarlavha tanlash muhim ahamiyatga ega. Inshoda nimalar haqida fikr yuritishingizni aniqlab oling.
2. Inshoning rejasini tuzing. Uning asosiy mazmunni aks ettirishi, insho mavzusi yuzasidan yoritmoqchi bo'lgan fikrlaringizga to'g'ri kelishi haqida o'ylang. Mavzuni yoritish uchun qanday shakl, qanday uslubni qo'llashingizni belgilab oling.
3. Mavzuni yoritish va bayon qilish uchun zarur ma'lumotlarni, ko'chirmalarni tanlang.
4. Inshoning qoralamasi tayyor bo'lgandan keyin uni o'qib chiqing: unda mavzu yetarli yoritilganmi? Rejada ko'rsatilgan bo'limlar to'liq yoritilmagan bo'lsa, ularni to'ldiring. Bunda mavzu (sarlavha) bilan insho mazmunining mos kelishiga ahamiyat bering.
5. Inshoning tili (bayon uslubi)ga e'tibor bering. Sizning fikr- mulohazalaringiz qay tarzda ifodalangan: tilda badiiylik, ta'sirchanlik, ixchamlik va jozibadorlikka erishdingizmi? Yozilishi qiyin so'zlarni «Imlo lug'ati» asosida tekshirib chiqing. Zarur o'rinlarga tuzatishlar kiriting va inshoni oqqa ko'chiring.

Yordamchi xarakterdagi yozma ishlar ko'pincha badiiy asarlar matnini o'rganish bilan bog'liq holda o'tkaziladi. Bunday yozma ishlarning asosiy maqsadi talabalarning nutqini o'stirishga, kitob ustida mustaqil ishlashga qaratiladi.

Bunday yozma ishlar asosiy yozma ishlar uchun zarur materiallar tanlash, matndan muhim faktlar, misollar, sitatalar keltirish, fikrni reja asosida izchil yoritish, tezis, konspekt tuzish kabi malakalarni egallashda yordam beradi.

Yordamchi xarakterdagi yozma ishlar:

So'z ma'nolari ustidagi ish murakkabdir. Har doim matn ustida ishlaganda yangi so'zlarga va so'zlarning yangi ma'nolarda qo'llanganiga e'tiborni tortish o'quvchilarning bu sohadagi ko'nikma va malakalarining shakllanishi va takomillashishiga imkon beradi. Buning uchun amaliyotda qo'llaniladigan ayrim shakl va usullarni eslatish mumkin:

1. Yangi so'zning ma'nosini izohli lug'at vositasida oydinlashtirish.
2. Berilgan so'zning ma'nodoshlarini topish.
3. Matndagi so'zning ma'nosiga zid bo'lgan boshqa so'zlarni keltirish.
4. So'z yasalishiga oid tahlilni amalga oshirish.

5. So‘zning kelib chiqishiga oid tahlil bilan shug‘ullanish, ya’ni so‘zning etimologiyasini aniqlash.

6. So‘zning o‘z va ko‘chma ma’nolarini, ular orasidagi bog‘lanishlarni aniqlash.

7. So‘z ma’nosini izohlash va imkoniyatga qarab, boshqa tillarga tarjima qilish

Yordamchi xarakterdagi yozma ishlardan biri:*Turli ko‘chirib yozishlar.*

Ulardan biri, ya’ni matn ustida ishlashning o‘ziga xos xususiyatlarini ko‘rsatib o‘tamiz:

1. Til hodisalarining mohiyatini anglashga mo‘ljallangan matnlar. O‘quvchi bunday matnda til hodisalarini kuzatish, taqqoslash, guruhlarga ajratish, umumlashtirish asosida umumiy xulosalarga keladi. Bu matnlar asosan amaliy yo‘nalishda bo‘lishi kerak.

O‘quvchilarning yozma nutqini o‘stirishga mo‘ljallangan matnlar va ular ustida ishlash:

1. Matndan zarur o‘rinlarni ko‘chirib yozish.
2. Badiiy asar qahramonlari nutqidan zarur o‘rinlarni ko‘chirib yozish.
3. Matn mazmunini saqlagan holda shaklini o‘zgartirib yozish.
4. She’riy asarlar mazmunini hikoyaga aylantirib yozish.
5. Matn mazmuni asosida reja tuzib yozish.
6. Savol va topshiriqlarga javob yozish.
7. Matn mazmunini qisqartirib yozish
8. Matn mazmunini kengaytirib yozish.
9. Ilmiy uslubda berilgan matnni badiiy uslubga aylantirib yozish. Bu adabiy nutq me’yorlaridan unumli foydalanishni talab etadi.

Adabiyotlar:

1. Ismatov S. O‘rta maktabning yuqori sinflarida insho. -T.: O’qituvchi, 1973.
2. Turdiyev B. Yozma nutqni o‘stirish yuzasidan praktikum. -T.: O‘qituvchi, 1980. (o‘quv qo‘llanma).
3. To‘xliyev B. Adabiyot o‘qitish metodikasi. -T.: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi, 2006

Mavzu: Egalik va kelishik shakllari yuzasidan o’tilganlarni takrorlash

Maqsad:

Ta’limiy maqsad: O’quvchilar egalik va kelishik shakllari bo’yicha olgan bilimlarini mustahkamlash.

Tarbiyaviy maqsad: O’quvchilar insonlarni e’zozlash va kattaga xurmatda, kichikka izatta bo’lish haqida o’ylaydilar.

Rivojlantiruvchi: O’quvchilar olmoshlarni tuzilishiga ko’ra turlarini farqlash ko’nikmalarini rivojlantiraldilar.

Darsning jihozi: mavjud texnik vositalar, yegalik shakllari va kelishik shakllari tushirilgan jadval.

Darsning rejasi:

1. Savol va topshiriqlar ustida ishlash
2. Mashq ishlash.

1. Darsning borishi.

a) Salomlashaman.
b) Davomatni aniqlash.
c) Navbatchi hisobotini tinglash

2. O’tilgan mavzuni so’rash.

Dars o’quvchilarning uyda yozib kelgan matnini tahlil qilish bilan boshlanadi. So’ngra takrorlash uchun berilgan savollar ustida ishlanadi.

3. Yangi mavzu bayoni:

Egalik va kelishik shakllari yuzasidan o’tilganlarni takrorlash mavzusi bo’yicha savollar beriladi.

1. Egalik shakllari va ularning imlosi haqida so’zlab bering.
2. Sifatdosh va harakat nomlariga egalik qo’shimchalarini qo’shing.

3. Kelishik deb nimaga aytiladi?
4. Qaratqich kelishigi haqida so’zlab bering.
5. Tushum kelishining belgili va belgisiz ishlatilishiga misollar keltiring.
6. Jo’nalish kelishigi qo’shimchasining imlosi to’g’risida so’zlab bering.
7. O’rin-payt kelishigi qaysi o’rinlarda ishlatiladi?
8. CHiqish kelishigidagi so’zlar ishtirokida gaplar tuzing.

Savollarga javob olingach o’qituvchi umumlashtirib, to’ldirib yakunlaydi.

295-mashqni bajarishda o’quvchilar matnni o’qib, egalikva kelishik qo’shimchalarining ishlatilishi va imlosini tushuntirib beradilar.

Masalan:

Ona tiliga doir hamma yozuvlarni chiroyli yozadigan, bu darsdan hamisha a’lo baho oladigan bo’ldim. Ona tiliga – i yegalik, - ga jo’nalish kelishigining qo’shimchasi.

IV. Yangi mavzuni mustahkamlash

Mustahkamlash uchun 296-mashqni bajarishda berilgan so’zlarga kelishik qo’shimchalarini qo’shib, ularning qaysi birida tovush o’zgarishi bo’layotganini izohlab berishadi.

Masalan:

Unga – u olmoshiga – ga jo’nalish kelishigi qo’shimchasi qo’shilganda, o’rtada bitta n tovushi ortadi.

297-mashq. Bu mashqni bajarishda o’quvchilar matnni ko’chirib, kelishik qo’shimchalarining tagiga chizishadi hamda izohlaydilar.

Masalan:

Tabiatning donoligiga tan bermay iloji yo’q.

299-mashqda nuqtalar o’rniga egalik qo’shimchalarining mosini qo’yib qo’chiriladi.

Masalan:

Bobur qilichni o’g’liga ikki qo’llab uzatdi.

V. Baholash mashg’ulotini yakunlash

Ularning fikrlarini mustahkamlayman. guruhlar baholanadi.

O’quvchilarining dars davomidagi yutuq va kamchiliklarini hisoblab beraman.

VI. Uyga vazifa 93-mashq.”Mustaqil O’zbekiston ramzlari haqida o’ylar” mavzusida matn tuzing. Matnda juft va takroriy olmoshlarni qo’llang.

Obuchenie ustnoy rechi uchaщixsya natsionalьnых shkol po russkomu yazыku

V prepodavanii russkogo yazыka v natsionalьnoy shkole osnovnaya tselь zaklyuchaetsya v tom, chtobы sformirovatь u uchaщixsya navыki i umeniya obщatьsya na russkom yazыke v ustnoy i pisьmennoy forme, chitatь i ponimatь xudojestvennuyu i nauchno-populyarnuyu literaturu na russkom yazыke.

Kulьturu ustnoy rechi uchaщixsya natsionalьnых shkol nevozmojno razvitь bez vыrabotki u nix navыkov razgovornoy monologicheskoy i dialogicheskoy russkoy rechi, kotoraya opredelyaet kak posledovatelьnostь podachi leksika – grammaticheskogo materiala, tak i vsyu sistemu uprajneniy v tselom. Konechnыm rezulьtatom etogo slojnogo protsessa yavlyaetsya vsestoronnee ovladenie russkim literaturnыm yazыkom v dvux yego formax – ustnoy i pisьmennoy. Ustnaya rechь suщestvuet v forme dialogicheskoy i monologicheskoy.

Ustnaya rechь kak vid rechevoy deyatelьnosti vklyuchaet v sebya audirovanie (slushanie i ponimanie rechi na slux) i govorenie (porojdenie vыskazыvaniya, rechi).

Dlya ovladeniya ustnoy rechьyu kak sredstvom obщeniya bolьshoe znachenie imeet vыrabotka umeniy i navыkov audirovaniya (slushaniya i ponimaniya).

V rechevom obщenii govorenie organicheski svyazano s vospriyatiem i ponimaniem rechi, poetomu v protsesse obucheniya govoreniyu, yestestvenno, u shkolьnikov odnovremenno razvivayutsya navыki i umeniya audirovaniya, t.e. slushaniya i ponimaniya.

Odnako v natsionalьnoy shkole dlya sovershenstvovaniya mexanizma audirovaniya trebuyutsya spetsialьnыe uprajneniya.

Obuchenie audirovaniyu nachinaetsya s pervых urokov obucheniya russkomu yazыku v shkole. V II-IV klassax uchaщiesya ovladevayut umeniem ponimatь rechь uchitelya i drugix nositeley yazыka v ob’eme yazыkovogo materiala, predusmotrennogo programmoy, vыdelyatь osnovnuyu mыslь v svyaznoy zvuchaщey rechi, otvechatь na voprosы po soderjaniyu uslыshannogo.

V V-IX klassax umeniya i navыki audirovaniya zakreplyayutsya i sovershenstvuyutsya. Eto svyazano s tem, chto audirovanie na nerodnom yazыke otnosyatsya k chislu umeniy , kotorыe nelьzya sformirovatь raz i navsegda. Ona trebuet postoyannoy trenirovki s ispolьzovaniem postepenno uslojnyayuщegosya materiala i v usloviyax vozrastayuщey trudnosti.

Vozrastanie trudnostey uprajneniy dostigaetsya uslojneniem zadaniy, svyazannых s proslushannыm tekstom, s izmeneniem usloviy predoyavleniya rechi (ustranenie zritelьnoy oporы, ubыstrenie tempa rechi, perexod ot mnogokratnogo k odnokratnomu predoyavleniyu soobщeniya) , s uslojneniem soobщeniya (vklyuchenie neznakomых slov i oborotov rechi, ponimaniyu kotorых sposobstvuet kontekst ili konkretnaya situatsiya) i uvelicheniem yego ob'ema. Dlya vыrabotki navыkov audirovaniya ispolьzuyutsya sleduyuщie uprajneniya:

1.Otvetы na voprosы po proslushannomu tekstu.

2.Postanovka voprosov k proslushannomu tekstu.

3.Ozaglavlenie proslushannogo teksta.

4.Vыbor naibole udachnogo iz predlojennых zagolovok

5.Opredelenie temы i osnovnoy mыsli proslushannogo teksta.

6.Sostavlenie plana, vosproizvenie syujetnoy linii proslushannogo.

7.Opredelenie naibolee vajnoy chasti vыskazыvaniya dlya ponimaniya obщego soderjaniya.

8.Pereskaz epizodov, otnosyaщixsya k kakomu-to opredelennomu litsu.

9.Vыrajenie svoego otnosheniya k proslushannomu, otsenka postupkov geroev.

10.Zavershenie nezakonchennogo rasskaza.

11. Vыdelenie chasti ne imeyuщey otnosheniya k soderjaniyu teksta.

12. Vыdelenie informatsii iz proslushannogo dialoga i t.d.

Uprajneniya na audirovanie bolee effektivnы, yesli ispolьzuyutsya interesnыe v informativnom otnoshenii tekstы. Poetomu krome tekstov, predlagaemых uchebnikami, programmoy, sleduet privlekatь gazetnыy i jurnalьnыy material, a takje peredachi radio i televideniya.

Programmoy V-IX klassov predusmatrivaetsya vospriyatie i ponimanie neslojnых radio i teleperedach na russkom yazыke. CHtobы priuchitь uchaщixsya k slushaniyu radio-teleperedach na russkom yazыke, mojno na pervых porax organizovatь na uroke proslushivanie dostupnых dlya detey zapisey peredach s predvaritelьnoy yazыkovoy podgotovkoy i s posleduyuщey besedoy po soderjaniyu proslushannogo. Rabotu takje tselesoobrazno nachat s ispolьzovaniya magnitofonnoy zapisi odnogo iz informatsionnых vыpuskov. Eto dayot vozmojnostь proslushatь

informatsiyu dva-tri raza, obratitь vnimanie na yee osobennosti, vvesti v slovarь uchaщixsya naibolee chasto ispolьzuemыy v peredachax leksiko-frazeologicheskiy material i provesti uprajneniya po sostavleniyu plana (vnachale kollektivno pod rukovodstvom uchitelya, a zatem samostoyatelьno), kratkoy peredache soderjaniya otdelьnыx informatsiy, vыdeleniyu naibolee vajnoy informatsii, tematicheskoy gruppirovke proslushannogo materiala i.t.d.

Sleduet rekomendovatь uchaщimsya v opredelennыe chasы sistematicheski proslushivatь informatsionnыe vыpuski, delatь kratkie zapisi.

Peredachi radio i televideniya mogut bыt ispolьzovanы ne tolьko na uroke, no i vo vneklassnoy rabote po russkomu yazыku.

Provedenne takoy rabotы daet vozmojnostь bolee effektivno obuchatь uchaщixsya russkoy rechi, obogaщatь slovarnыy zapas, sochetatь obuchenie s vospitaniem.

Odnoy iz osnovnыx tseley obucheniya russkomu yazыku v natsionalьnoy shkole yavlyaetsya razvitie navыkov i umeniy govoreniya (produtsirovaniya rechi)

Dlya produtsirovaniya rechi na russkom yazыke neobxodimo znanie yazыkovogo materiala i umenie ispolьzovatь yego dlya vыrajeniya svoix mыsley i ponimaniya chujix v postoyanno izmenyayuщixsya usloviyax kommunikatsii.

Poetomu uprajneniya, vыpolnyaemыe na urokax russkogo yazыka, presleduyut raznыe tseli. Prejde vsego vыdelyayutsya uprajneniya, podgotavlivayuщie k rechi.

Rechevaya napravlennostь obucheniya trebuet vklyucheniya uje v eti uprajneniya takogo leksiko-grammaticheskogo materiala, kotorыy v dalьneyshem mog bыtь ispolьzovan uchaщimisya v protsesse obщeniya v tex ili inыx situatsiyax.

Sleduyuщiy etap sostavlyayut tvorcheskie podgotvitelьnыe uprajneniya, v zadachu kotorыx vxodit podgotovka uchaщixsya k samostoyatelьnыm vыskazыvaniyam, k vыrajeniyu svoix mыsley na russkom yazыke.

Neposredstvenno formiruyut rechevoy mexanizm, kotorыy xarakterizuetsya avtomatizmom operirovaniya yazыkovыm materialom, sobstvenno rechevыe uprajneniya.

Rechevыe uprajneniya doljnы bыtь kommunikativnыmi, t.e. nesti opredelennuyu informatsiyu, svyazannuyu s realьnoy deystvitelьnostьyu, jiznennыm opыtom uchaщixsya.

Pri pomoщi sobstvenno rechevыx uprajneniy uchaщixsya podvodyatsya k spontannoy (nepodgotovlennoy) rechi, chto yavlyaetsya konechnoy tselьyu obucheniya russkomu yazыku v natsionalьnoy shkole.

Ustnaya rechь mojet bыtь dialogicheskoy i monologicheskoy. Uchaщiesya doljnы ovladetь kak dialogicheskoy, tak i monologicheskoy formoy ustnoy rechi.

Dialogicheskaya rechь chaщe vsego nepodgotovlennaya, situativno obuslovlennaya. Obыchno sobesedniku ne trebuetsya v rechi otrajatь to, chto dano v neposredstvennom vospriyatii ili izvestno iz predыduщego opыta. Poetomu dialogicheskaya rechь xarakterizuetsya kratkostьyu, upotrebleniem nepolnыx predlojeniy, nezakonchennostьyu vыskazovaniy, podxvatыvaniem replik sobesednika.

Pri obuchenii dialogicheskoy rechi vajno formirovatь u shkolьnikov ne tolьko umenie sprashivatь i otvechatь na voprosы, no i umenie podderjivatь dialog.

V yestestvennoy rechevoy kommunikatsii dialog soderjit elementы monologicheskoy rechi, poetomu po mere razvitiya dialogicheskoy rechi uchaщixsya repliki dialoga stanovyatsya bolee razvyornutыmi, priblijayasь k monologicheskoy rechi, uvelichivaetsya oboyom dialoga.

Razvivaet i usovershenstvuet dialogicheskuyu rechь beseda. Ona podgotavlivaet uchaщixsya k spontannoy rechi, xarakternoy dlya protsessa obщeniya, i poetomu provoditsya na vsex etapax obucheniya, uslojnyayasь ot klassa k klassu .

Odnovremenno s dialogicheskoy sovershenstvuetsya i monologicheskaya rechь uchaщixsya.

Monologicheskaya rechь v otlichie ot dialogichesskoy chaщe vsego podgotovlennaya rechь. Ona stroitsya po opredelennomu planu, v ney bolьshe logichnosti, posledovatelьnosti.

Monologicheskaya rechь xarakterizuetsya bolьshey razvernutostьyu vыskazovaniya, chto naxodit otrajenie v vыbore yazыkovogo materiala, v samom stroe vыskazovaniya i privodit k sblijeniyu ustnoy monologicheskoy rechi s pisьmennoy.

Dlya stimulirovaniya monologicheskoy rechi uchaщixsya chaщe vsego ispolьzuyutsya tekstы-snachala dlya perekazov ili v kachestve obraztsa. Stimuliruyut monologicheskuyu rechь uchaщixsya takje temы, syujetы, predlagaemыe uchitelem, kartinы, otkrыtki, slaydы, diafilьmы.

Effektivпым sredstvom razvitiya ustnoy monologicheskoy rechi yavlyayutsya vыstupleniya uchaщixsya s dokladami ili soobщeniyami.

Obuchenie publichnыm vыstupleniyam nachinaetsya s etapa podgotovki soobщeniya ili doklada. Neobxodimo, chtobы uchaщiesya xorosho sebe predstavili temu, tselь doklada, auditoriyu, pered kotoroy oni budut vыstupatь. Zatem nujno pokazatь, kak sobiraetsya material, kak sostavlyaetsya plan, konspekt, tekst doklada (soobщeniya).

Sleduyuщiy etap – vыstuplenie s dokladom ili soobщeniem. Osoboe vnimanie obraщaetsya na logichnostь, posledovatelьnostь, pravilьnostь i vыrazitelьnostь rechi.

Posle etogo provoditsya obsujdenie doklada. Doklad obsujdaetsya kak po soderjaniyu, tak i po forme izlojeniya.

V protsesse obucheniya ustnoy rechi neobxodimo kontrolirovatь i uchitыvatь razvitie rechevыx umeniy i navыkov uchaщixsya. Eto daet vozmojnostь opredelyatь urovenь obuchennosti i sozdaet usloviya dlya bolee tselenapravlennoy i individualizirovannoy rabotы po sovershenstvovaniyu rechi shkolьnikov.

PREPOSITIONS

Maqsad: Predloglar haqida, ularning qo’llanilishi va predlogli iboralar   ma’lumot berish.

Reja:

Predlog nima?
Predlogning vazifasi
Gapdagi o’rni.
Predlogli iboralar.

Predlog lotincha “prepositio” so’zidan olingan bo’lib oldiga qo’yilgan degan ma’noni anglatadi. Predlog ko’makchi so’z sifatida asosan ot yoki uning sintaktik o’rinbosari oldida keladi. Predloglar so’zga qo’shimcha ma’no beradi va asosan, so’z oldidan keladi. Ba’zan predloglar so’zlardan keyin qo’llaniladi va bunday holda ma’noda ham o’zgarish sodir bo’ladi:

I am looking at the child. Men bolaga qarayapman.
I am looking for the child. Men bolani qidiryapman.
I am looking after the child. Men bolaga g’amxo’rlik qilyapman

Ingliz tilida mavjud predloglardan ,asosan, quyidagi predloglar ko’proq qo’llaniladi:

About (haqida, taxminan, chamasi, atrofida, bo’ylab)

My father told me about his job. Otam menga ishi haqida gapirib berdi.
Our teacher is about fourty. Oqituvchimiz taxminan qirq yoshlarda.
He walked about the garden. U bog’ atrofida sayr qildi.

Above (ustida, tepesida, ortiq, ko’p)

The plane flew above the ocean. Samolyot okean ustidan uchib o’tdi.
There were above twenty students in class. Sinfda yigirmadan ortiq student bor edi.

Across (bo’ylab, orqali, kondalang)

The boy is running across the street. Bola ko’cha bo’ylab yuguryapti.
Put the log across. Yog’ochni ko’ndalang qo’y.

After (keyin, so’ng, orqasidan)

I shall see you the day after tomorrow. Men sizni ertadan keyin ko’raman.
The dog run after him. It uning orqasidan yugurdi.

Against (qarshi)

We were against his playing football. Biz uning futbol o’ynashiga qarshi edik.
Are you against my plans ? Siz mening rejalarimga qarshimisiz ?

Along (bo’ylab)

We walked along the river. Biz daryo bo’ylab sayr qildik.

Among (orasida, o’rtasida)

He is the best student among his groupmates. U guruhdoshlari orasida eng yaxshisi.

At (yonida, …da)

Why are you standing at the window ? Nima uchun deraza yonida turibsan ?
I have just been at the party. Men hozirgina ziyofatda bo’ldim.

Quyidagi fe’llardan keyin at predlogi qo’llaniladi:

to aim at	nishonga olmoq	to be good at	yaxshi bo’lmoq
to hint at	ishora qilmoq	to knock at	taqqillatmoq
to laugh at	ustidan kulmoq	to shoot at	otmoq
to shout at	baqirmoq	to be suprised at	ajablanmoq
to throw at	otmoq	to work at	ustida ishlamoq
to wonder at	hayratlanmoq	to call at	kirmoq (qayergadir)
to look at	-ga qaramoq	to arrive at	kelmoq
to value at	baholamoq	to rejoice at	xursand bo’lmoq

Quyidagi so’z birikmalari oldida at predlogi qollaniladi:

at the age of	yoshida	at the beginning	boshlanishida

at the end of	oxirida	at all costs	xohlagan vaqtda
at first	dastlab	at last	va nihoyat
at a loss	o’zini yo’qotmoq	at least	hech bo’lmaganda
at first sight	bir qarashda	at a speed of	tezlikda
at a time	bir paytda	at a low price	past narxda
at once	darhol	at smb.’s disposal	kimnidir izmida bo’lmoq
at any rate	har ehtimolga ko’ra	at this time	shu paytda
at the head	sarlavhada	at once option	tanlov bo’yicha
at the most	eng ko’p	at the expence of	kimnidir hisobida
at the top	yuqorisida	at the bottom of	pastida
at dawn	tong otganda	at home	uyda
at sea	dengizda	at work	ishda
at breakfast	nonushtada	at lunch (dinner)	tushlikda
at a salary	maosh bilan	at will	xohlagan (istagan)

Before (oldin, oldida, gacha)

You must come before the lessons. Siz dars boshlanishdan oldin kelishingiz kerak.

I stopped before the cinema. Men kinoteatr oldida to’xtadim.

Behind (orqasida, orqada)

There is a beautiful garden behind our house. Uyimiz orqasida chiroyli bog’ bor.

They are sitting behind. Ular orqada o’tirishibdi.

Below (ostida, tagida, pastda)

The temperature is below zero. Harorat noldan past.

Who has the room below us. Ostimizda kimning xonasi bor.

Beside (yaqinida, yonida)

Will you sit beside me ? Yonimga o’tirasizmi?

Please put the bag beside the table. Iltimos, sumkamni stol yaqiniga qo’ying.

Besides (tashqari, bundan tashqari)

Everybody came to the lesson besides Farangiz. Farangizdan tashqari hamma darsga keldi.

I have learned some rules besides you explained me. Siz tushuntirgan qoidalardan tashqari boshqa qoidalarni ham o’rganib chiqdim.

Between (ikki predmetning yoki shaxsning orasida, o’rtasida)

The cat is laying between two boxes. Mushuk ikki quti orasida yotibdi.

This secret is just between you and me. Bu sir faqat siz va mening o’rtamizda.

Beyond (narigi tomonda, orqasida, u yuzida)

The river is beyond that hill. Daryo narigi qirning orqasida.

He lives beyond the river. U daryoning narigi yuzida yashaydi.

By (orqali, ga qadar, yaqinida, majhul nisbatda ish harakatni bajaruvchisini ko’rsatish uchun)

"*O'tgan kunlar*" was written by A.Qodiriy. "*Otgan kunlar*" A.Qodiriy tomonidan yozilgan.

He learned English by reading grammar. U ingliz tilini grammatikani o'qish orqali o'rgandi.

His house is by the sea. Uning uyi dengiz yaqinida. (bo'yida)

Please return this book by Suturday. Iltimos bu kitobni shanba kunga qadar qaytaring.

Quyidagi fe'llardan keyin by predlogi qo'llaniladi:

to divide by	bo'lmoq	to increase by	ko'paytirmoq
to judge by	baho bermoq	to take (catch) by	ushlamoq
to mean by	nazarda tutmoq		

Quyidagi so'z birikmalari oldida by predlogi qo'llaniladi:

by chance	tasodifan	by accident	tasodifan
by air	havo yo'li orqali	by sea	dengiz yo'li orqali
by day (night)	kunduzi (kechasi)	by means of	nima bo'lganda ham
by mistake	yanglishib	by retail	donalab
by profession	kasbi bo'yicha	by land	quruqlikdagi yo'l orqali
by heart	yod olmoq	by the way	e'tiboringiz uchun, darvoqe
by name	nomini	step by step	qadamma qadam, bir boshdan

Down (pastga, pastda)

The boy was shy and always looked down. Bola uyatchan edi va doim pastga qarab turardi.

In a few minutes I'll be down. Bir necha minutdan so'ng pastda bo'laman.

During (mobaynida, vaqtida)

During my summer holiday I lived in the village. Yozgi ta'tilim vaqtida men qishloqda yashadim.

We read, write and discuss during the lesson. Biz dars mobaynida o'qiymiz, yozamiz va baxslashamiz.

Except (tashqari)

We go to school all days except Sunday. Biz yakshanbadan tashqari har kuni maktabga boramiz.

Everybody is at school except Gulchehra. Gulchehradan tashqari hamma maktabda.

For (uchun, mobaynida, …ga, ma'qullash, qo'llab quvatlash)

These flowers are for you. Bu gullar siz uchun.

I bought this dress for 10.000 soums. Men bu ko'ylakni 10.000 so'mga sotib oldim.

She has been playing the piano for an hour. U bir soat mobaynida pianino chalyapti.

Quyidagi so'z birikmalari oldida for predlogi qo'llaniladi:

for ever	butunlay	for fear	qo'rqinchdan
for fun	xursandchilik uchun	for example	misol uchun

for a purpose maqsadda for a reason sababli
for the first time birinchi marotaba for the time being ayni paytda
for a walk sayrga for instance masalan

Quyidagi fe'l, ot, va sifatlardan keyin for predlogi qo'llaniladi:

to ask for so'ramoq to be famous for mashhur bo'lmoq
to belate for kechikmoq to be sorry for achinmoq
to hope for ishonmoq to leave for jo'nab ketmoq
to demand for ga talab to prepare for -ga tayyorlanmoq
to respect for hurmat qilmoq to care for g'amxo'rlik qilmoq
to start for jo'namoq to wait for kutmoq

From (-dan o'rinni va vaqtni ifodalaganda)

I have received a present from my father. Men otamdan sovg'a oldim.
Tomorrow I shall work from 10 o'clock . Men ertaga soat 10 dan ishlashni boshlayman.

Quyidagi fe'llardan keyin from predlogi qo'llaniladi:

to buy from to borrow from
to judge from to prevent from
to recover from to save from
to make from to translate from

Quyidagi so'z birikmalari oldida from predlogi qo'llaniladi:

from bad to worse from beginning to end
from cold from day to day
from memory from morning till night
from a point of view from side to side
from time to time

In (-da, ichida, dan keyin, mobaynida)

It's pleasant to walk in the forest. O'rmon ichida sayr qilish maroqli.
Come again in a week. Bir haftadan keyin yana keling.
This house was built in three days. Bu uy uch kun mobaynida qurildi.

Quyidagi fe'l, ot, sifat, sifatdoshlardan keyin in predlogi qo'llaniladi:

to end in tugamoq to result in natijada
to succeed in muvaffaqiyatli to be engaged in band bo'lmoq
to be in the habit of odatlanmoq to be interested in qiziqmoq
to be in love sevmoq to be in need muhtoj bo'lmoq
to be rich in boy bo'lmoq to be in the way yo'lida bo'lmoq

Quyidagi so'z birikmalaridan oldin in predlogi qollaniladi:

in the circumstances bu holatda in the cold sovuqda
in the country qishloqda in the direction of yonalishida
in fact haqiqat in general umuman
in the long run va nihoyat in the meantime shu orada
in the open air tashqarida in one's opinion fikricha
in pencil qalamda in smb.'s place o'rnida

in vain	bekorga	in the affirmative	bo'lishli
in any case	har ehtimolga qarshi	in order	tartibda
in return	o'rniga	in stock	omborda
in part	qisman	in conclusion	xulosa o'rnida
in full	to'liq	in question	gap borayotgan
in store	zahirada	in sight	nazarida

Inside (ichkarida, ichkariga)

There were three new tables inside. Ichkarida uchta yangi stol bor edi.

Come inside the house. Uyning ichkarisiga kiring.

Into (-ga, ichiga)

We went into the room. Biz xona ichkarisiga kirdik.

We are going into the classroom. Men sinfxonaga ketayapman.

Of (ning, -dan)

Tashkent is the capital of Uzbekistan. Toshkent O'zbekistonning poytaxti.

Some of the boys were ready. Bolalardan ba'zilari tayyor edi.

Eslatma: Agar ishlab chiqarilgan mahsulot o'z holatini o'zgartirsa from predlogi qo'llaniladi. Holatini o'zgartirmagan holda esa of predlogi qo'llaniladi.

The table is made of wood. Stol yog'ochdan tayyorlangan. (holati o'zgarmagan)

Cheese is made from milk. Pishloq sutdan olinadi. (holati o'zgargan)

Off (-dan)

The gardener cut a new branch off the tree. Bog'bon daraxtdan yangi shoxlarni kesib oldi.

I bit a small piece off a biscuit. Men suxaridan kichik bir bo'lak tishladim.

On (ustida, -da, haqida)

The book is on the table. Kitob stolning ustida.

I was born on the 23rd of May. Men 23inchi mayda tug'ilganman.

Ulugbek wrote many books on Astronomy. Ulug'bek astronomiya haqida ko'p kitoblar yozgan.

Quyidagi fe'llardan keyin on predlogi qollaniladi:

to congratulare on	tabriklamoq	to depend on	bog'liq bo'lmoq
to rely on	suyanmoq	to spend on	sarflamoq
to agree on	kelishmoq	to insist on	talab qilmoq
to carry on	olib bormoq	to look on	kuzatmoq
to comment	mulohaza qilmoq	to go on	davom etmoq

Quyidagi so'z birikmalari oldida on predlogi qo'llaniladi:

on all sides	har tomondan	on an avarage	o'rtacha
on behalf of	nomidan	on business	ish bo'yicha
on board ship	kema bortida	on condition (that)	sharti bilan
on the contrary	aksincha	on demand	talabiga ko'ra
on purpose	atayin	on smb.s part	tomonidan

on the whole umuman on the one hand bir tomondan

on a large scale keng o'lchamdagi on the other hand ikkinchi tomondan

Out of (ichidan, dan, dan tashqari)

He took money out of his pocket. U cho'ntagidan pul chiqardi.

My parents are out of town this week. Ota onam bu hafta shahardan tashqarida.

Quyidagi so'z birikmalari oldida out of predlogi qo'llaniladi:

out of danger	xavf xatarsiz	out of date	eskirgan
out of doors	tashqarida	out of envy	hasadsiz
out of fashion	modadan qolgan	out of order	tartibsiz
out of use	iste'molga yaroqsiz	out of work	ishsiz

Outside (tashqarida, tashqariga)

He was standing outside the door. U tashqarida turgan edi.

Let's go outside the building. Keling, binodan tashqariga chiqamiz.

Over (ustidan, ustida, yuqorisidan, orqali, ortiq, ko'p)

There are over 900 students in our school. Maktabimizda 900 dan ortiq o'quvchi bor.

We flew over the Atlantic Ocean. Biz Atlantika okeani ustidan uchib o'tdik.

Past (yonidan, vaqtni ko'rsatganda *o'tdi* ma'nosida)

The elephant is walking past the forest. Fil o'rmon yonidan yurib ketyapti.

My grandfather is past seventy. Bobomning yoshi 70 dan o'tdi.

Round Around (atrofida, tevaragida, bo'ylab)

The earth moves round the sun. Yer quyosh atrofida aylanadi.

He looked around, but saw nothing. U tevaragiga qaradi, lekin hech narsa ko'rmadi.

Since (shundan beri, -dan beri)

We have been playing football since 12 o'clock. Biz soat 12 dan beri futbol o'ynayapmiz.

I havent seen you since Monday. Men sizni dushanbadan beri ko'rganim yo'q.

Through (orqali, tufayli, natijasida, bo'ylab)

I always walk through the park. Men doim bog' orqali yuraman.

His grammar is not good through his laziness. Yalqovligi natijasida uning grammatikasi yomon.

Till Until (gacha, guncha, …maguncha)

I shall stay here till (until) next year. Men keyingi yilgacha shu yerda qolaman.

The guests will be here until Sunday. Mehmonlar yakshanbagacha shu yerda bo'ladilar.

To (ga)

Every Sunday we go to the cinema. Har yakshanba biz kinoteatrga boramiz.

He was hurrying to the lesson. U darsga shoshayotgan edi.

Quyidagi fe'llardan keyin to predlogi qo'llaniladi:

to agree to kelishmoq to apologize to uzr so'ramoq

to belong to	tegishli bo'lmoq	to happen to	ro'y bermoq
to listen to	tinglamoq	to object to	qarshilik qilmoq
to prefer to	afzal ko'rmoq	to pay attention to	diqqatini jamlamoq
to reply to	javob qaytarmoq	to refer to	jo'natmoq
to seem to	bo'lib tuyilmoq	to speak to	suhbatlashmoq
to amount to	tashkil qilmoq	to subscribe	obuna bo'lmoq

Quyidagi sifatlardan keyin to predlogi qo'llaniladi:

attentive to	e'tiborli	clear to	tushinarli
devoted to	sodiq	equal to	teng
familar to	tanish	grateful to	minnatdor
important to	muhim	kind to	mehribon
known to	mashhur	necessary to	zarur
polite to	muloyim	strange to	g'alati
useful to	foydali	useless to	foydasiz

Towards (ga, yo'nalishi bo'ylab, tomonga)

The dog was running towards me. It men tomonga yugurayotgan edi.

Let's walk towards town. Keling, shahar yo'nalishi bo'ylab yuraylik.

Under (ostida, tagida, ozroq, kamroq)

I want to swim under the water. Men suv ostida suzishni xohlayman.

There were under ten students at the lesson. Darsda o'ntadan kam student bor edi.

Up (yuqoriga, tepaga, oxirigacha)

Look up, there is a beautiful bird in the sky. Yuqoriga qara, osmondagi chiroyli qushni ko'r.

Drink up your coffee. Kofeni oxirigacha iching.

Quyidagi fe'llardan keyin up predlogi qo'llaniladi:

to pick up	ko'tarmoq	to ring up	qo'ng'iroq qilmoq
to save up	asramoq	to sit up	o'tirmoq
to stand up	o'rnidan turmoq	to wake up	o'yg'onmoq
to look up	qidirmoq	to give up	tashlamoq

With (bilan, bor bo'lgan)

They listened to the teacher with interest. Ular o'qituvchini qiziqish bilan tinglashdi.

He presented me the book with pictures. U menga rasmlari bor bo'lgan kitob sovg'a qildi.

Quyidagi fe'l, sifat va sifatdoshlardan keyin with predlogi qo'llaniladi:

to cover with	qoplanmoq	to fill with	to'ldirmoq
to leave with	da qoldirmoq	to shake with	qaltiramoq
to supply with	ta'minlamoq	to be angry with	g'azablanmoq
to be pale with	oqarib ketmoq		
to be pleased with	minnatdor bo'lmoq		
to be popular with	mashhur bo'lmoq	to be satisfied with	qoniqmoq

Within (mobaynida, -dan kechikmay)

I shall translate the book within a week. Kitobni bir haftadan kechikmay tarjima qilaman.

I shall give you an answer within a week. Sizga bir hafta mobaynida javob beraman.

Without (-siz)

I can’t write without a pen. Men ruchkasiz yoza olmayman.

I can translate the article without your help. Men maqolani yordamingizsiz tarjima qila olaman.

Tayanch so’zlar va iboralar:

Predlog, predlogning vazifasi, predlogli iboralar, qo’llanilishi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. J. Buronov “Ingliz va O’zbek tillari qiyosiy grammatikasi” Toshkent – 2002.
2. Thomson A. J, Martinet A. V. “ A practical English Grammar “ Oxford – 1979.
3. L. Jurayev, M Abdullayeva, H. Tuhtarova “ Fly High “ O’qituvchi “ – 2002.
4. Xristorojdestvenskaya L. P “ Basic English in Practice “ Minsk – 1997.
5. N. Eshxojayeva “ Teaching English Grammar “ Toshkent – 2004.

Tests

Choose the correct form.

1. We stopped … Kokand, then drove … Ferghana.
   A) in / from B) from / on C) for / near D) from / to E) in / to
2. The pupils are getting ready … the exams … school.
   A) for / to B) of / by C) of / for D) for / at E) of / on
3. Peace loving people are … war all … the world.
   A) against / over B) for / over C) of / for D) to / of E) over / against
4. The president … Uzbekistan pays great attention … the education of the youth.
   A) in / of B) of / to C) to / to D) to / of E) by / of
5. This is the best present … a girl or a boy who likes … drawing and painting.
   A) to / of B) for / to C) for / of D) for / at E) for / -

Mavzu: Sanoq sistemalari

Darsning texnologik xaritasi

Mavzu	Sanoq sistemalari
Maqsad va vazifalar	Darsning maqsadi Sanoq sistemalari haqida o`quvchilara tushuncha berish. Darsning ta’limiy vazifasi: o‘quvchilarga Sanoq sistemalari haqida tushunchalar berish nazariy topshiriqlar orqali bilim berish va ko’nikmalar hosil qilish.

	Darsning tarbiyaviy vazifasi: o'quvchilarni yangi bilimlar egallashga va tartib-intizomga doimo rioya etishga hamda dizaynlik kasbiga yo'naltirish. Darsning rivojlantiruvchi vazifasi: o'quvchilarning kompyuterdan foydalanish haqidagi bilim va tasavvurlarini kengaytirish.
O'quv jarayonining mazmuni	Sanoq sistemalari haqida chuqurroq bilimlar berish. Mavzuni nazariy topshiriqlar orqali ochib berish.
O'quv jarayonini amalga oshirish texnologiyasi	Uslub: Ma'ruza va amaliyotning uyg'unligi. Shakl: Savol-javob. Jamoa va kichik gruhlarda ishlash. Vosita: Elektron resurslar, darslik, plakatlar; tarqatma materiallar. Usul: Tayyor prezentatsiya va slayd materiallari asosida. Nazorat: Og'zaki, savol-javob, muhokama, kuzatish. Baholash: Rag'batlantirish, 5 ballik reyting tizimi asosida.
Kutiladigan natijalar	O'quvchilar yangi bilim va ko'nikmaga ega bo'ladi. Ular Axborotlar va ularning turlari, ko`rinishlari haqidagi bilim va ko'nikmalarni egallaydilar.

Dars ishlanmasida interfaol uslublar uchun quyidagicha belgilashlar qo'llanilgan;
M – ma'ruza, AH – aqliy hujum, K – klaster, BST – blits-savol-test, SJ – savol-javob, MY – mashq bajarish yoki misol va masala yechish.

Darsning blok-chizmasi

№	Dars bosqichlari	Vaqt	Usullar
1	Tashkiliy qism	3 minut	
2	O'tilganlarni takrorlash	7 minut	SJ, K, BST, MY
3	Yangi mavzu ustida ishlash	17 minut	M, AH
4	Yangi mavzuni mustahkamlash	15 minut	SJ, K, BST, MY
5	Uyga vazifa	3 minut	

O'tilganlarni qisqacha takrorlash quyidagicha amalga oshirish mumkin:

1. Informatika so`zining ma`nosi nima?
2. Axborotni sezish organlarimiz qaysilar?
3. Axborot uzatuvchi vositalar deganda nimani tushinasiz?
4. Axborotning xususiyatlarini sanab o`ting.
5. Axborot turlarini sanab o`ting.

Mavzuni yoritish:

Ma`lumki , harflardan iborat alifboni qo`llashda bir qancha qonun va qoidalarga amal qilinadi. Sonli alifbodagi belgilardan foydalanishda ham o`ziga xos

qoidalardan foydalaniladi. Bu qoidalar turli alifbolar uchun turlicha bo`lib, mazkur alifboni kelib chiqch tarixi bilan bog`liq Sonlar sistemasidagi raqamlar soni shu sistemaning asosi deb ataladi.

Sonlar alifbosida kiritilgan belgi raqam, ular yordamida hosil qilingan belgilar sonlar deb yuritiladi.

Sanoq sistemasilari raqamlarning pozitsiyasiga bog`liq bo`lgan va raqamlarning pozitsiyaiga bog`liq bo`lmagan sanoq sistemalarga bo`linadi.

Pozitsiyon sanoq sistemalari quyidagi formulaga tushadi va shu formula yordamida yozish mumkin

$N=a_kp^k+ a_{k-1}p^{k-1}+ a_{k-2}p^{k-2}+\ldots a_1p^1+ a_0p^0$

$a_k, a_{k-1}, a_{k-2},\ldots a_0$- berilgan sonlarni tashkil etuvchi raqamlar

k –sondagi raqamlar sonidan bitta kam miqdor

Pozitsiyalik sanoq sistemasiga ikkilik, sakkizlik , o`n oltilik sanoq sistemalri ham kiradi .

10 lik sanoq sistemasi	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
2 lik sanoq sistemasi	0	1	10	11	100	101	110	111	1000	1001
5 lik sanoq sistemasi	0	1	2	3	4	10	11	12	13	14
8 lik sanoq sistemasi	0	1	2	3	4	5	6	7	10	11

Jadvaldan ko`rinadiki , turli sanoq sistemalrda o`xshash sonlar bor ekan . Shu sonlarni farqlash uchun informatika 10_2, 10_5 , 10_8 kabi belgilash qabul qilingan

Mavzuni mustahkamlash va yakunlash:

Darslikdagi yoki qo’shimcha savol va topshiriqlar.

Darslikdagi 1-2-mashqlar.

Avvalgi mavzular yoki qo’shimcha testlar asosida.

1. Axborot nech turi bor?

a) 5 b) 2 c) 6 d) 7

2. Axborotning xususiyatlari nechta ?

a) 2 b) 3 c) 4 d) 6

3. Sanoq sistemalar nech turli bo`ladi?

a) 5 b) 2 c) 6 d) 7

Uyga vazifa:

1. Mavzudagi savollarga javob topish
2. Test tuzish (10 ta va undan ortiq).

Mavzu: ***Qushlarning xilma-xilligi. Umumlashtiruvchi dars.***

Darsning ta’limiy maqsadi:

O’quvchilarning qushlar bo’limidan olgan bilimlarini umumlashtirish hamda “Raqamli diktant” yordamida qushlar turi bo’yicha olingan bilimlarini mustahkamlash.

<u>Darsning tarbiyaviy maqsadi:</u>

O'quvchilarni bo'lim yuzasidan o'zlashtirgan bilimlar asosida ilmiy dunyoqarashini kengaytirish, ularga axloqiy, psixologik, estetik, gigiyenik tarbiya berish. Tabiatga, Vatanga muhabbat tuyg'usini uyg'otish.

<u>Darsning rivojlantiruvchi maqsadi:</u>

O'quvchilarda hayvonot dunyosiga nisbatan estetik zavqlanish, uni asrash va muhofaza qilish hissini uyg'otish. Ularning erkin fikrlash, mustaqil ishlash, nutq va muloqot madaniyatini rivojlantirish.

Dars turi: Umumlashtiruvchi.

Dars usuli: Interfaol (amaliy hamkorlik).

Dars shakli: "Raqamli diktant".

Darsning jihozi: "Raqamli diktant" jadvali, tarqatma materiallar, qushlar rasmlari, qo'shimcha adabiyotlar, kadaskop va slayd, „Maktabda biologiya" jurnali, darslik, doska, mel, metodik qo'llanma,elektron darslik.

Darsning tehnik chizmasi

Tashkiliy qism	*5 daqiqa*
O'tgan mavzuni so'rash	*3 daqiqa*
Aqliy hujum	*2 daqiqa*
Raqamli diktant uchun	*7 daqiqa*
Guruhlarni nomlash va izohlash	*3 daqiqa*
Darsni mustahkamlsh	*15 daqiqa*
Tezkor savol o'qish	*2 daqiqa*
O'quvchilarni baholsh	*5 daqiqa*
Uyga vazifa berish	*3 daqiqa*

<u>Darsning borishi</u>:

1) Tashkiliy qism: salomlashish, davomatni tekshirish, darsni belgilangan talablar asosida tashkil etish.
Vatanimizda bo'layotgan yangiliklar haqida ma'lumotlar so'rash – tabiatdagi o'zgarishlar haqida so'rash

Mavzuni doskaga yozib olish.

2) *O'tilgan mavzular* yuzasidan test topshiriqlari hamda tezkor savollar va qushlar rasmlari orqali yordamida o'quvchilarning bilim, ko'nikmalarini aniqlab olish, ularni baholash.

3) *Yangi dars* maqsadi, rejasi, borishi bilan o'quvchilarni tanishtirish. Bunda: Kadaskop orqali "Qushlarning xilma-xilligi" mavzusiga doir ma'lumotlar ko'rsatiladi,hamda o'tilgan mavzularni eslash uchun "Aqliy hujum" usulidan foydalanib, doskaga "Qush turkumlari" so'zi yozilib, har bir o'quvchi o'z fikrini ayta boshlaydi hamda yozib boriladi. Ya'ni

Kaptarsimonlar *Qizilsishtonlar* *Laylaksimonlar* *Tuyaqushlar* *Chumchuqsimonlar*

G'ozsimonlar

Tovuqsimonlar

Pingvinlar *Yirtqichlar*

Yapaloqqushlar *Tuvaloqlar* *Bulduruqlar*

Qaysi turkumga qanday qushlar kirishi qisman yozilgandan so'ng o'quvchilarga avvaldan tayyorlab qo'yilgan quyidagi jadval beriladi, har xil qushlar raqamlab chiqilgan bo'lib, ular tegishli bo'lgan turkumlarga raqamlar joylashtirib chiqilishi natijasida qaysi qush qanday turkumga mansubligini bilib olish mumkin.

"Qushlarning xilma-xilligi" mavzusi bo'yicha qushlarning raqamlarini ular tegishli bo'lgan turkumlarga joylash

№	**Qushlar**	**№**	**Qushlar**	**Turkumlar**
1	Zag'cha	28	Boyo'g'li	G'ozsimonlar
2	Olaqarg'a	29	Ko'rgalak	
3	Ko'kkaptar	30	Ukki	
4	Nandu	31	Tovus	
5	Kaklik	32	Yovoyi o'rdak	Tovuqsimonlar
6	Oqqush	33	Burgut	
7	Kalxat	34	G'uyrak	

8	Qorayaloq	35	Ko'k g'oz	
9	Oq laylak	36	Qaldirg'och	
10	Baliqchi	37	Qirg'iy	Kaptarsimonlar
11	Kurka	38	Emu	
12	Kulrang g'oz	39	Bulbul	
13	Oq bag'ir	40	Suvbulduruq	
14	Sassiq po'pishak	41	Qirg'ovul	Laylaksimonlar
15	Chug'urchuq	42	Turna	
16	Musicha	43	Chayqa	
17	Qurlar	44	Mayna	Yirtqichlar
18	Miqqiy	45	Karqur	
19	Ko'k qo'ton	46	Vahmaqush	Bulduruqlar
20	Qora bag'ir	47	Suqsun	
21	Yovoyi bankiv tovug'i	48	To'rg'ay	
22	Sesarka	49	Hakka	Tuyaqushlar
23	Churchak	50	So'fito'rg'ay	
24	Tasqara	51	Zogorsk	
25	Chittak	52	Jo'rchi	
26	Zarg'aldoq	53	Kayra	Chumchuqsimonlar
27	Afrika tuyaqushi	54	Qarchig'ay	

Mazkur topshiriqni bajarilishini tekshirish uchun avvaldan quyidagi jadval tayyorlab qo'yiladi. Shu asosda o'quvchilar o'z jadvallarini solishtirib muhokama qiladilar.

№	**Qushlar**	**№**	**Qushlar**	**Turkumlar**
1	Zag'cha	28	Boyo'g'li	

2	Olaqarg’a	29	Ko’rgalak	G’ozsimonlar 6, 12, 23, 32, 35, 47
3	Ko’kkaptar	30	Ukki	
4	Nandu	31	Tovus	
5	Kaklik	32	Yovoyi o’rdak	Tovuqsimonlar 5 , 11, 17, 21, 26, 31, 34, 41, 45, 51
6	Oqqush	33	Burgut	
7	Kalxat	34	G’uyrak	
8	Qorayaloq	35	Ko’k g’oz	
9	Oq laylak	36	Qaldirg’och	Kaptarsimonlar 3, 8, 14, 16
10	Baliqchi	37	Qirg’iy	
11	Kurka	38	Emu	
12	Kulrang g’oz	39	Bulbul	
13	Oq bag’ir	40	Suvbulduruq	Laylaksimonlar 9, 42, 43, 53
14	Sassiq po’pishak	41	Qirg’ovul	
15	Chug’urchuq	42	Turna	
16	Musicha	43	Chayka	
17	Qurlar	44	Mayna	Yirtqichlar 7, 18, 24, 28, 30, 33, 37, 52, 54
18	Miqqiy	45	Karqur	
19	Ko’k qo’ton	46	Vahmaqush	Bulduruqlar 13, 20, 40
20	Qora bag’ir	47	Suqsun	
21	Yovoyi bankiv tovug’I	48	To’rg’ay	Tuyaqushlar 6, 27, 38
22	Sesarka	49	Hakka	
23	Churchak	50	So’fito’rg’ay	
24	Tasqara	51	Zogorsk	

25	Chittak	52	Jo’rchi	Chumchuqsimonlar 1, 2, 15, 25, 29, 36, 39, 43, 44, 46, 48, 49, 50
26	Zarg’aldoq	53	Kayra	
27	Afrika tuyaqushi	54	Qarchig’ay	

Darsni mustahkamlash

Bunda o’quvchilarni 3 ta guruhga ajratib olinadi va nomlanadi.

- 1-guruh: “Oqqushlar”;
- 2-guruh: “Laylaklar”;
- 3-guruh: “Pingvinlar” deb nomlanadi, so’ng har bir guruhga 1 daqiqadan vaqt beriladi. Bunda guruhlar o’z nomlari haqida to’liq ma’lumot berish bilan birga o’z nomidagi qushi rasmini chizib, doskaga yopishtiradi, guruhlar taqdimoti tinglanadi. Shundan so’ng guruhlarga quyidagi topshiriqlar beriladi:

1-guruh uchun: Tundrada yashovchi qushlar haqida nimalarni bilasiz?

2-guruhga: Shimoliy muz okeani sohillarida yashovchi qushlar haqida bilganlarigizni yozing!

3-guruhga esa: Tuyaqushlar haqida nimalarni bilasiz?

Savollarga guruhlar quyidagicha javob tayyorlashlari mumkin:

1-guruhning javobi:

Tundrada yashovchi qushlar masalan, oq kakliklar bilan boyqushlarning pati qalin, momiqdek yumshoq bo’ladi, patining rangi ham o’zgarib turadi. Yozda tundrani o’rdak, g’oz, loyxo’rak,oqqush singari suvda suzuvch minglab qushlar ovozi to’ldirib turadi, yerga,ko’l bo’yidagi qalin o’tlar orasiga in quradiva bola ochadi. Tundrada qora tomoq gagara ham yashaydi. Bu qush mutlaqo yura olmaydi, zo’rg’a uchadi, lekin juda chaqqon suzadi va sho’ng’iydi, baliqlar bilan oziqlanadi. Uyerda yana qizil tomoq Kazarka ham yashaydi. Ujuda chiroyli. Tundrada yirtqich qushlardan Oq quyruq burgut,lochin, oq boyo’g’li ham uchraydi. Bular mayda qushlar quyon, lamminglar bilan oziqlanadilar.

2-guruhning javobi quyidagicha bo’lishi mumkin:

Shimoliy dengiz sohillaridagi tik qoyalarida yozda son sanoqsiz har xil qushlar: chayka, kayra, gagara va boshqa qushlar in quradi. In qurgan qush galalari ko’pligidan “Qushlar bozori” deyish mumkin. Bu qushlarning hammasi suzishga juda yaxshi moslashgan: ularning bosh qismi o’tkir, tanasi esa suyri shaklda bo’ladi,

kurakka o'xshaydigan oyoqlarining panjalari orasida pardalari bor. Ular baliqlar, mayda qisqichbaqalarni tutib yeydilar. Gagara bilan kayraning pari juda qimmat turadi.

3-guruh esa quyidagicha javob berishi mumkin:

Tuyaqushlar ucholmaydi. Uning bo'yi, oyoqlari juda uzun, gavdasining og'irliga 90-100 kg, bo'yi 2,7m. ga boradi. Tuyaqush qadamining uzunligi 4,5 metrga teng, tuyaqush tuxumining og'irligi 1,5-2 kg bo'lib, tovuq tuxumining 30-40 tasiga tenglashadi. 6 haftada tuxumdan jo'ja ochib chiqadi. Tuyaqushlar asosan o't-o'lan, hasharotlar va mayda jonivorlar bilan oziqlanadi, gala-gala bo'lib yashaydi. Tuyaqush ko'p suv ichadi. Tuyaqush go'shti unchalik xushxo'r va to'yimli bo'lmasa ham Afrrikadagi ba'zi qabilalar uni iste'mol qilishadi. Tuyaqushlarning patlari adrlanadi. Avstralyada yashaydigan balandliugi 170 smga yetadigan Emu deb ataluvchi tuyaqush tutqunlikga tez ko'nikadi va odamga tez o'rganadi. Avstraliyada shavqatsiz ov qilaverish natijasida emular kamayib ketgan. Ulkan qushlardan yana biri-Janubiy Amerikada yashaydigan *Nandudir*. Nor nanduning bo'yi 1,5 mga yetadi. Bu qushning patlari to'q jigarrang yoki qora bo'lib, ko'kragida oqish dog'I bor.

Guruh vakillaridan eng ko'p javob topgan o'quvchi olqishlanadi, so'ng yuqoridagi topshiriqning javobi tinglanadi. Eng chiroyli taqdimot egasi rag'batlantiriladi. Guruhlar uchun topshiriq quyidagicha bo'ladi:

1-guruhga: Bu qaysi qush, unga ta'rif bering.

2-guruhga: Bu qushni taniysizmi, unga ta'rif bering.

3-guruhga esa: Bu qaysi qush, uni ta'riflang.

O'quvchilarni baholash: Bugungi darsda faol ishtirok etgan o'quvchilar baholanadi, bunda sinfning 90% o'quvchilarni baholab olishga erishiladi.

Uyga vazifa berish:

a) mavzuga oid adabiyotlar bilan tanishish, qushlar rasmlarini chizish.

b) "Qushlar bizning do'stimiz" mavzusida kichik hikoya yozish.

c) kelgusi mavzuni o'qib kelish,

Darsga yakun yasash:

Mavzu bo'yicha umumlashgan fikr mulohazalarni o'quvchilarga bildirish, masalan, quyidagi "zoologiya fanidan electron darslik" diskidan "qushlarning xilma-xilligi" mavzusi haqidagi lavha namoyish etib beriladi:

Xulosa: Umumlashtiruvchi darslarni yuqoridagidek o'tilishi hamda "Raqamli diktant" jadvalidan foydalanish o'quvchilar xotirasida olingan bilimlarni uzoq vaqt saqlanishiga yordam beradi.

Mavzu: Qadimgi Yunoniston afsonalari.

Maqsad: 1. Ta'limiy maqsad. O'quvchilar qadimgi yunonistonafsonalari haqida bilim oladi.

2. Tarbiyaviy maqsad. O'quvchilarni irodasini, e'tiqodini mustahkamlaydi

3. Rivojlantiruvchi ta'lim. O'quvchilar og'zaki nutq malakasi rivojlanadi.

Dars jihozi: Oq format, slayd, didaktik material.

Dars uslublari: Xulosalash (Rezyuma) og'zaki bayon qilish.

I. Tashkiliy qism: 1. O'quvchilar davomatini aniqlash.
2.Siyosiy daqiqa
3.O'quvchilarni guruhlarga bo'lish

II. O'tilgan mavzuni so'rash:

1. Donishmandlar kimlar?
2. Suqrot donishmandligini qanday izohlaydi?
3. Platon kim?
4. Aflotun qanday mashhur hikmati bizgacha etib kelgan?
5. Sizningcha, Suqrotning "O'z-o'zingni anglagin va bilgin" hikmati nimani anglatadi?
6. Suqrot qanday nuqsonlarni tanqid qiladi?

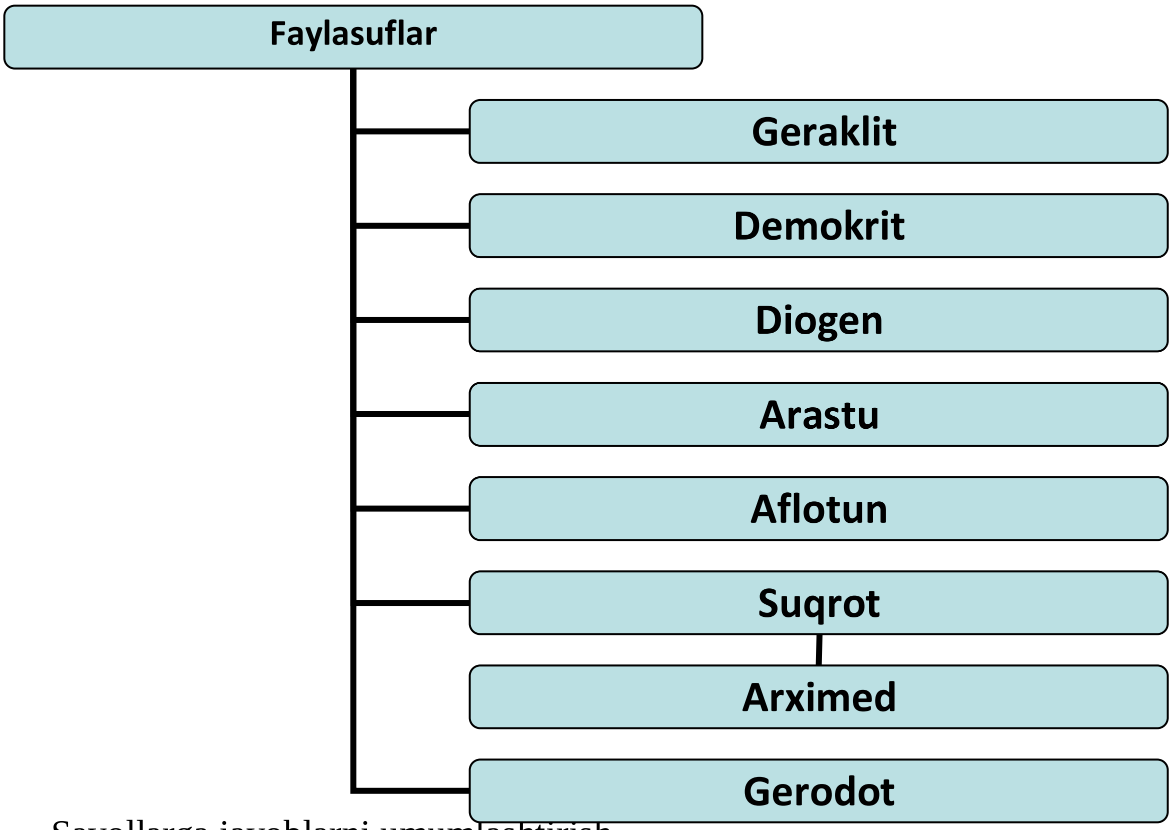

Savollarga javoblarni umumlashtirish.

III. Yangi mavzu bayoni:

Reja:

1. Yunon afsonalari

2.Olamni yaralishhi haqida afsona.

3. Yunonlarning rivoyatlari

4. Afsonalarning ahamiyati

Yunon afsonalari – xudolar va bahodirlar haqida rivoyatlarning qahramonlari har xil titanlar (xudalardan tug'ilgan qudratli pahlovonlar), yovuz maxluqlar, sirenalart (yarim qush, yarim ayollar), kentavrlar (yarim otlar, yarim odamlar), sikloplar (peshonasida bitta ko'zi bo'lgan afsonaviy mavjudotlardir. Afsonalar (yunon tilida "mif") mamlakat tarixidagi qadimgi davr haqida ko'p narsalar bilishga imkon beradi. Ular Olamning yaratilishi, Yer yuzida hayot va odamning paydo bo'lishi, qahramonlar jasorati va dengiz sayohatlari haqida hikoya qiladi.

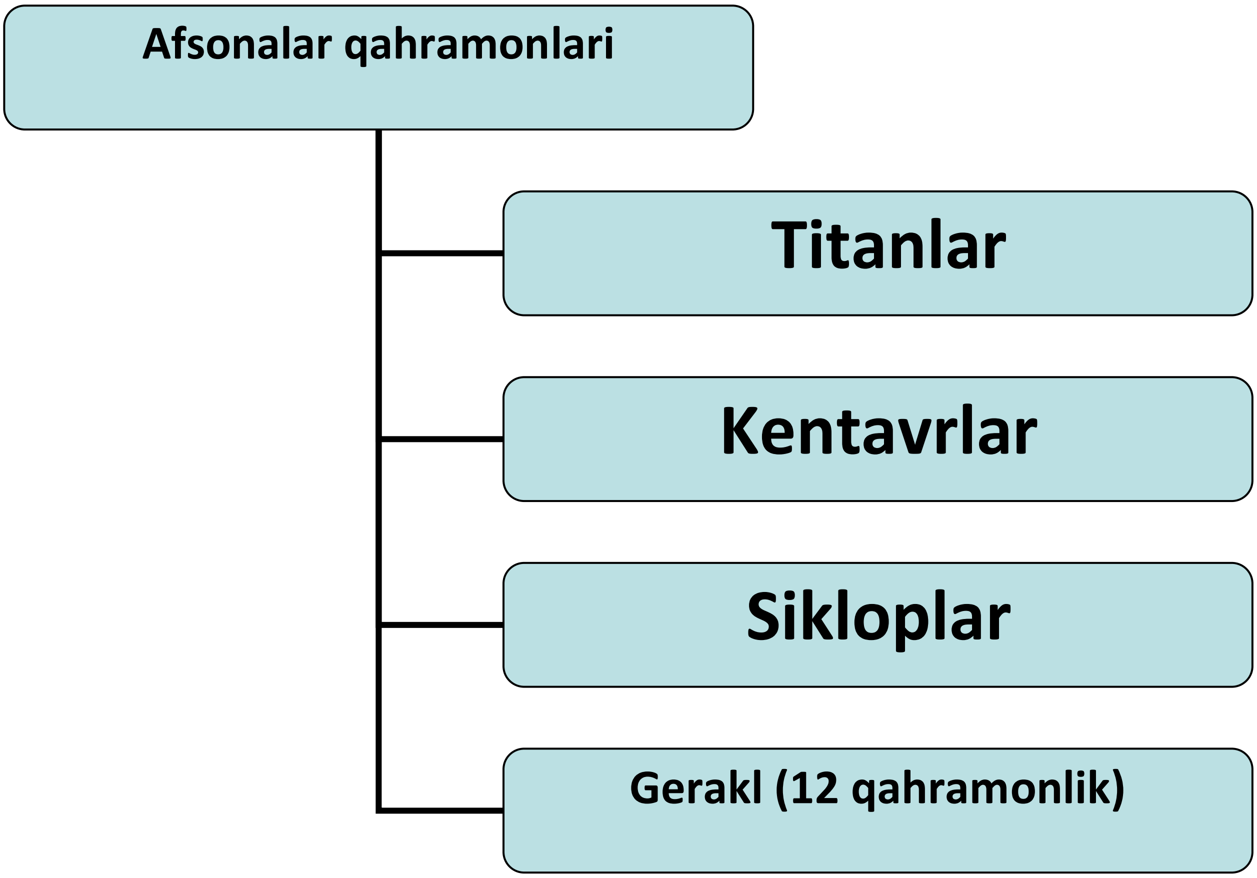

Yunon afsonalari rang-barang va qiziqarlidir. Olam va xudolarning kelib chiqishi haqidagi afsona ham maroqli. Avvalamboshi Yer va Osmon- Geya va Uran bunyod etilgan. Ular Olamni boshqaruvchi titanlarni dunyoga keltirdilar, Olimp tog'ida yashovchi xudolar ularni taxtdan ag'darmaguncha hukmronlik qilganlar.

Afsonalarda aytilishicha, azalda Yer hamma tomonidan dengiz bilan o'ralgan edi. Dastlab ularning hukmdori Okean degan titan bo'lgan. Ulkan osmon gumbazi Yerning bir chekkasida turguvchi Atlas degan titan yelkalariga suyanib turardi.

Yunonlarning rivoyatlari Gerakl, Axilles, Tesey va Ayaks singari bahodir qahramonlar jasorati haqida naql etadi. Ularning barchasi matonat, kuch-qudrat va aql-zakovat kabi fazilatlarga ega bo'lgan. O'n ikki jasorati tufayli Gerakl Olimp tog'idagi xudolar saltanatida faxrli o'ringa ega bo'lgan ekan.

IV. Mustahkamlash:

Xulosalash (Rezyume) metodi

Afzalligi	Savol	Kamchiligi
1. Odamalarni birlashishga, e'tiqodini shaklantiradi	Yunoniston afsonaalri haqida	1. Turli afsonalar odamlarni aldab keldi
2. Ma'lum qonun-qoidalar bilan odamlarni tarbiyalaydi		2. Ko'proq afsonalar hukumdorlarni himoya qilgan
3. Turli afsonalar olami haqidagi bilimlarni rivojlartirdi		3. Odamlarda dunyoni bilishdagi intilishlarini chekladi
4. Odamlarni jasorat va qahramonlikka chorlaydi		4. Tabiat hodisalaridan qo'rqanlar

Guruhlar ishini taqdimotidan so'ng:

V. Yakuniy qism: 1. O'quvchilar fikrini xulosalash

2. Rag'batlantirish, baholash

3. Vazifa; ": Qadimgi Yunoniston afsonalari " mavzusini o'qib kelish.

Darsning texnologik xaritasi.

Mavzu: Qadimgi yunon afsonalari
Kalit so'zlar: Qadimgi yunon afsonalari, rivoyatlar.

Dars jarayonida amalgam oshirilgan ishlar	
Metod	Xulosalash (Rezume)

Shakl	Induvidual guruhlarda ishlash		
Vosita	Didaktik materiallar		
Nazorat	O'g'zaki savol-javob, o'aro o'z-o'zini nazorat qilish		
Baholash	Rag'batlantirish		
Darsning maqsadi va vazifalari			
Ta'limiy	O'quvchilarga qadimgi yunoniston afsonalari haqida tushuncha berish		
Tarbiyaviy	O'quvchilarda do'stona munosabat shakllanadi		
Rivojlantiruvchi	Mustaqil fikrlash va xarita bilan ishlash malakasi rivojlantirish		
Dars yakunida kutilayotgan natija			
Bilim	Qadimgi Yunoniston afsonalari: haqiqat va uydirma haqida bilib oladi		
Ko'nikma	Yunoniston tarixi haqida to'liq bilib oladi		
Malaka	Mustaqil fikrlash va xarita bilan ishlash malakasi egallaydi		
Dars jarayoni va bosqichlari			
	Ish mazmuni	**Metod**	**Vaqt**
1. Tashkiliy qism	Davomatni aniqlash va xabarlar bilan tanishish, guruhlarga bo'lish.	Og'zaki bayon	3-daqiqa
2. O'tgan mavzuni so'rash	O'rganilgan mavzuni yozadi va izohlaydi	"Zinama-zina"	16-daqiqa
3. Yangi mavzu bayoni	Yangi mavzuni tushuntirish	Og'zaki bayon	7-daqiqa
4. Mustahkamlash	Yangi mavzuni o'zlashtirish	"T sxema"	14-daqiqa
5. Yakuniy qism	Xulosalash. Baholash. Vazifa berish.	Og'zaki, rivojlantirsh	5-daqiqa

MAVZU: DAVLATNING TUZILISH SHAKLI

Metod: Aqliy hujum, kichik ma'ruza, bahs-munozara, taqdimot.
Vositalar (texnik va didaktik): ma'ruza asosida tayyorlangan prezentatsiya slaydlari, doska, kompyuter, proyektor, vatman, tarqatma materiallar.

Shakl: Savol-javob, jamoa bilan katta guruhda ishlash.

Kalit so'zlar: . " Yevropa ittifoqi", federativ, unitar, konfederativ

Maqsad:

Ta'limiy: Davlatning tuzilish shakllari xaqida tushuncha berish.

Tarbiyaviy: Davlatning tuzilish shakllari tushunchasini o'quvchilar ongiga singdirilar ekan,davlatdagi mavjud ahloq normalari, qadriyatlar, an'analar haqida ma'lumotlar berish

Rivojlantiruvchi: Davlatning tuzilish shakllari haqida o'quvchi bilimlarini rivojlantirish.

Kutilayotgan natijalar:

Bilim: Davlat va huquq asoslari fanini o'zlashtirishda davlatning tuzilish shakllarining o'rni va ahamiyati haqida bilimga ega bo'ladilar.

Ko'nikma: Davlatning tuzilish shakllari tushunchasi bo'yicha ko'nikmalar hosil qiladi.

Malaka: Davlat va huquq asoslari fanida davlatning tuzilish shakllari ahamiyati haqida malakalarini oshiradilar.

Dars jarayoni va uning bosqichlari:

1-bosqich: Tashkiliy qism.

Sinf darsga tayyorlanadi, yo'qlama qilinadi, ma'ruza mavzusi va maqsad e'lon qilinadi. Hafta yangiliklari bilan tanishtiriladi. (3 minut)

2-bosqich: Aqliy hujum.

O'quvchilarga mavzuga oid savol berish yo'li bilan ulardagi bo'shliq aniqlanadi, fikrlari jamlanadi. (5 minut)

1. Davlatning tuzilishi jihatidan qanday shakllarini bilasiz?
2. Bizning davlatimiz qanday shakldagi davlat va uning ijobiy tomonlari nimada?
3. Rossiya Federatsiyasining nima uchun bunday nomlanishi xaqida hech o'ylab ko'rganmisiz?
4. "Yevropa ittifoqi" haqida hech eshitganmisiz?

3-bosqich: Yangi mavzuning bayoni:

REJA:

1.Tuzilish shakllari haqida.

2. Unitar davlatlar.

3. Federativ davlatlar.

4. Konfederativ davlatlar.

Davlatlar tuzilish jihatidan oddiy **(unitar)** va murakkab **(federativ, konfederativ)** bo'lishi mumkin.
Unitar davlatda butun bir mamlakat miqyosida umumiy tizimga ega bo'lgan qonunchilik, ijroiya va sud idoralari bo'ladi.
Unitar davlatning belgilari:

- yagona konstitutsiya, yagona qonunchilik tizimi;
- yagona armiyaga ega bo'ladi;
- yagona pul birligi;
- unitar davlatlar tarkibiy qismlar, ya'ni ma'muriy-hududiy tuzilmalarga ega;

Unitar davlatdan farqli o'laroq federativ davlat murakkab davlat tuzilmasi hisoblanadi. Federativ davlat bir necha davlatlarning birlashuvidan hosil bo'ladi. Ularning subyektlari shtat, o'lka, respublika, amirliklar deb atalishi mumkun Federatsiya subyektlari o'z ma'muriy-todiidiy bolinmalariga ega.
Ushbu davlatlar o'zaro birlashganidan keyin federatsiya a'zolari hisoblanib, asosiy hokimiyat vakolatlari federatsiyaning markaziy organiariga beriladi.

Federativ davlatning belgilari quyidagilar:

- federatsiya hududi uning subyektlari hududi yig'indisidan iborat bo'ladi;
- oliy qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyati federal davlat
- idoralariga tegishli bo'ladi;
- federatsiyaning umumiy konstitutsiyasi uning subyektlari va federatsiyaning o'zi o'rtasidagi huquqiy munosabatlarni belgilaydi;

Federatsiya subyektlarining har biri alohida o'z konstitutsiyasi, o'zlarining oliy qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud organlariga ega bo'ladi; federatsiya oliy qonun chiqaruvchi idorasi odatda ikki palatali bo'ladi. Bunda yuqori palata federatsiya a'zolarining manfaatlarini ifoda etadi. Hozirda jahonda 20 tadan ko'proq federativ davlatlar mavjud. Shu bilan birga Federatsiya va uning subyektlari o'rtasidagi munosabatlar har doim ham ijobiy bo'lavermaydi. Buni tarqalib ketgan Sovet Ittifoqi, Chexoslovakiya, Yugoslaviya kabi federatsiyalar misolida ko'rishimiz mumkin.Hudi, davlatlar u yoki bu maqsadni ko'zlab, o'z suvereniteti va musta-qilligini saqlagan holda birlashishlari ham mumkin. U holda bunday ittifoq konfederatsiya deyiladi. Konfederasiyada yagona hudud, yagona fuqarolik bo'lmaydi. Har bir davlat xalqaro huquqning teng huquqli subyekti bo'ladi.

Konfederatsiya belgilari quyidagilardan iborat:

- mustaqil davlatlar muayyan maqsadlarga erishish uchun birlashadi;
- konfederatsiya mustahkam bo'lmagan tuzilma;

- yagona hudud mavjud bo'lmaydi (konfederatsiyaning hududi uning a'zolari bo'lgan davlatlar hududidan tashkil topadi);
- umumiy fuqarolik mavjud bo'lmaydi;
- konfederatsiya a'zolari undan erkin chiqish huquqiga ega bo'ladilar; konfederatsiya a'zolari ittifoq hokimiyati qonun hujjatlarini e'tirof etmaslik yoki qo'llamaslik (nulifikatsiya qilish) huquqiga ega bo'ladilar;
- konfederatsiya vakolatiga uncha ko'p bo'lmagan masalalarni hal etish kiradi;
- konfederatsiya sarmoyasi uning a'zolarining ixtiyoriy badallaridan tashkil topadi.

Faollashtiruvchi savol va topshiriqlar

1. Tasvirga qarab "unitar", "federativ" va "konfederativ" atamalarini izohlashga harakat qiling.
2. Rossiya Federatsiyasining nima uchun bunday nomlanishi to'g'risida hech o'ylab o'rganmisiz? Bu savolga î'z fikringizni bildirishga harakat qilib ko'ring.
3. "Yevropa Ittifoqi" iborasi qulog'ingizga chalinganmi? Bu iboraning taxminiy ma 'nosini aytib berishga urinib kî'ring.
4. Vengriya, Latviya, Polsha kabi davlatlar nomlari atalganda nima uchun federatsiya yoki konfederatsiya jumlasi qo 'shilib aytilmasligining sababini aniqlashga harakat qiling.

O'zbekiston Respublikasini siz qaysi davlatlar qatoriga qo'shgan bo'lar edingiz? Nima uchun?

4-bosqich: Mustahkamlash. O’quvchilar uch guruhga bo’lib topshiriqlar beriladi. Birinchi guruhga unitar shakl, ikkinchi guruhga federativ, uchinchi guruhga konfederativ tuzilish shakllari to’g’risida ma’lumot berish zig-zag usuli bo’yicha o’quvchi va o’qituvchi sifatida bilimlar almashinadi. Yakunida guruhlar bir birini savol javob asosida baholaydilar.

5-bosqich: Ishtirok etgan har bir o’quvchi izohlangan holda baholanadi va e’tiroz bildirilmagan sharoitda jurnalga qo’yiladi.

6-bosqich: Uyga vazifa: Tuzilish shakllariga misollar keltiring (davlatlar misolida) va javoblarni izohlash.

Mavzu: Iqtisodiy bilim asoslaru fanidan murakkab mavzular bo’yicha masalalar va ularning yechimlari

1.Foizlar

Ta’rif: Berilgan a soning p foizi deb, shu a sonining yuzdan p qismiga, ya’ni

$$\frac{p}{100}\cdot a$$

ifodaning qiymatiga aytiladi.

1-masala: Agar siz 26000 so'mlik qurilish hom ashyosini sotib olmoqchi bo'lib uning narxini 25% tushirgan bo'lsangiz, u holda narxni qancha kamaytirgan bo'lasiz ?

Yechish: $26000\cdot\frac{25}{100}=26000\cdot 0{,}25=6500$ so'm.

2-masala: Agar sotish uchun qo'yiladigan soliq 6% ni hosil qilsa, 18000 so'mlik buyumga qancha soliq qo'yiladi?

Yechish: $18000\cdot\frac{6}{100}=18000\cdot 0{,}06=1080$ so'm.

3-masala: Aytaylik siz ko'rsatma bo'yicha tayyorlayotgan o'rik sharbatini 50% ko'proq tayyorlamoqchisiz. Agar ko'rsatma $\frac{2}{3}$ bidon shakar uchun yozilgan bo'lsa, siz qancha shakar solishingiz kerak bo'ladi ?

Yechish: $\frac{2}{3}+\frac{2}{3}\cdot\frac{50}{100}=\frac{2}{3}(1+0{,}5)=\frac{2}{3}\cdot\frac{3}{2}=1$ bidon.

4-masala: Yana 2-masalaga qaytsak. U holda sotilayotgan buyumning to'la narxi qancha bo'ladi?

Yechish: $18000+6\% soliq=18000+1080=19080$

Ammo buymning to'la narxini topish uchun soddaroq usul ham mavjud. Soliq qiymatini alohida hisoblab va buyum bahosiga qo'shib o'tirmasdan, buyumning bahosi 6% ga oshganini e'tiborga olish kifoya. U holda buyumning to'la narxi quyidagicha topiladi:

$$18000+0{,}06\cdot 18000=(1+0{,}06)\cdot 18000=1{,}06\cdot 18000=19080$$

Demak, miqdorni 50% oshirish uchun uni 1,5 ga, 6% ga oshirish uchun 1,06 ga, 17% ga oshirish uchun 1,17ga ko'paytirilar ekan.

5-masala: Do'kondagi buyumning narxi 5% arzonlashtirildi deylik. 15000 so'mlik buyum qanchaga sotiladi?

Yechish:

$$15000-\frac{5}{100}\cdot 15000=15000-0{,}05\cdot 15000=(1-0{,}05)\cdot 15000=0{,}95\cdot 15000=14250$$

Bu masaladan 15000 ni o'rniga ixtiyoriy sonni qo'yib, miqdorni 5% ga kamaytirish uchun uni 0,95 ga ko'paytirish kerak ekanligini ko'rishimiz mumkin.

Xuddi shuningdek, miqdorni 17% ga kamaytirish uchun uni 0,83 ga, ya'ni 1-0,17 ga ko'paytirish kerak bo'ladi.

6-masala: Aytaylik do'konda buyumlar o'z narxidan 5% arzon sotilmoqda. Ammo sotilayotgandagi soliq buyum narxining 6% ni tashkil etadi. Shuning uchun sotuvchilardan ba'zilari buyumni 5% arzonlashtirib, 6% soliqni yangi narxga qo'yib sotishsa, ba'zilari soliq pulini buyum narxiga qo'shib, so'ngra 5% arzonlashtirib sotishadi. Aytingchi, qaysi holatda buyum narxi arzonroq bo'ladi?

Yechish: Faraz qilaylik buyumning narxi a bo'lsin.Agar uni 5% arzonlashtirsak yangi narxi $0{,}95a$ bo'ladi. Endi bu narxga o'zining 6% soliq pulini qo'shsak buyumning oxirgi narxi $1{,}06 \cdot 0{,}95a$ bo'ladi.

Ikkinchi tomondan, agar ko'rsatilgan narxga soliq pulini qo'shsak $1{,}06a$ ni hosil qilamiz. Endi bu narxni 5% arzonlashtirsak, oxirgi narx $0{,}95 \cdot 1{,}06a$ buladi. Demak, ikkala usul ham bir xil natijaga olib keldi.

7-masala: Besh yil davomida A bankka qo'yilgan pul 60% ga ko'payadi. Lekin dastlab qo'yilgan pulga **(**barcha miqdoriga) 5% soliq solinadi (m: siz 100 000 so'm pul qo'ysangiz sizning hisobingizga 950 000 so'm qo'yiladi). Keyinchalik pullar olinayotganda hech qanday soliq solinmaydi.

Xuddi shuncha vaqt davomida boshqa bir B bankda ham qo'yilgan pul 60% ga ko'payadi. Lekin bu bankdagilar dastlabki pulga soliq solmaydi. Pullar qaytib olinayotganda esa (besh yildan so'ng) barcha pulning 5% ini olib qoladi.

A bankka pul qo'yuvchilar bizning bank yaxshiroq, chunki atigi 5% soliq dastlabki pulga solinadi, B bankda esa miqdori ko'p bo'lgan oxirgi puldan 5% ni olib qolishadi deyishadi. Lekin B bankka pul qo'yuvchilar bizning bank yaxshiroq, chunki dastlab qo'yilgan pul butunicha qoladi va ko'proq o'sadi, soliq esa keyinroq solinadi deyishadi. Ulardan qaysi biri haq deb hisoblaysiz?

Yechish: Agar dastlabki qo'ymoqchi bo'lgan pulingiz a bo'lsa, u holda A bankka qo'ygan pulingiz $0{,}95a$ bo'lib, besh yildan so'ng $1{,}6 \cdot 0{,}95\ a$ miqdorida pul olasiz.

O'sha miqdordagi pul B bankda besh yilda $1{,}6a$ bo'ladi. Undan 5%i olib qolingach sizga tegadigan pul miqdori $0{,}95 \cdot 1{,}6\,a$ bo'ladi.

Demak, natijalar har ikkala bankda ham bir xil bo'lar ekan.

Ba'zi hollarda miqdorning biror kasr qismini foizlarda ifodalash to'g'ri kelib qoladi.

8-masala: Miqdorning to'rtdan uch qismi necha foiz bo'ladi?

Yechish: Ma'lumki, $\frac{3}{4}=0{,}75$ bo'lib, a miqdorning to'rtdan uch qismi

$$\frac{3}{4}a=0{,}75\cdot a=\frac{75}{100}a$$ bo'ladi.

Demak, miqdorning $\frac{3}{4}$ qismi 75% bo'ladi.

9-masala: Agar omonat kassadagi pul 1 iyulda 80 000 so'm bo'lib, bir yildan keyin 85 000 so'm bo'lgan bo'lsa, pul necha foizga o'sgan?

Yechish: Pulning o'sish miqdori $85000-80000=5000$ so'm.

Demak , bu o'sishni kasrda ifodalasak:

$$\frac{\text{Osish miqdori}}{\text{Dastlabki pul}}=\frac{5000}{80000}=\frac{1}{16}$$

Endi 8-masaladagidek $\frac{1}{16}=0{,}0625$ ekanini ko'ramiz. Demak, pul 6,25% o'sgan

2. Murakkab foizlar va ular bilan bog'liq masalalar.

Agar biror miqdordagi pul, aytatlik p so'm omonat kassaga qo'yilsa va unga boshqa tegilmasa, ya'ni boshqa pul qo'shilmasa yoki biror qismi olinmasa, u holda bu p omonatga uning ma'lum foizi qo'shilib turadi. Navbatdagi foizlar avvalgi miqdor p ga va qo'shilgan foydaga nisbatan ham qo'shilib boriladi.

Aytaylik, bir yilda qo'shiladigan foyda omonatga qo'yilgan pulning a% ini tashkil etsin. U holda birinchi yil oxiridagi foyda p miqdor pul uchun $p\cdot\frac{a}{100}$ so'mni tashkil etadi. Buni yanada ixchamroq ifodalash uchun $k=\frac{a}{100}$ belgilash kiritaylik. U holda, birinchi yil oxiridagi foydani qisqacha $p\cdot k$ so'mga teng deya olamiz.

Shunday qilib, birinchi yil oxirida omonatdagi pul dastlabki qo'yilgan pul bilan foydaning yig'indisi

$$p+pk=p(1+k)$$

ga teng bo'ladi.

Endi omonatdagi pulga ikkinchi yili ham tegilmagan desak, u holda ikkinchi yil uchun qo'shiladigan foyda yangi

$$p\cdot(1+k)$$

miqdorga nisbatan hisoblanishi kerak. Shuning uchun ikkinchi yil qo'shiladigan foyda

$$p\cdot(1+k)\cdot k$$

bo'ladi. Demak, kassadagi omonatning umumiy miqdori

$$p\cdot(1+k)+p\cdot(1+k)\cdot k=p(1+k)^{2}$$

bo'ladi.

Uchinchi yil davomida keladigan foyda oxirgi miqdordan hisoblanib, u $p\cdot(1+k)^2k$ ga tengdir. Demak, uch yil ichida omonatdagi pul

$$p\cdot(1+k)^2+p\cdot(1+k)^2\cdot k=p(1+k)^3.$$

ga teng bo'ladi.

Shunday qilib, biror n yildan keyin omonatdagi pul

$$p\cdot(1+k)^n$$

bo'lishi kelib chiqadi.

10-masala: Aytaylik omonat kassaga 15 000 so'm qo'yildi va bir yilda keladigan foyda omonatning 4% ini tashkil etsin. Agar omonatdagi pulga tegilmasa, u holda 5 yildan keyin u qancha bo'ladi?

Yechish: **B**elgilashga ko'ra $k=\frac{4}{100}=0{,}04$ bo'lgani uchun omonatdagi pul miqdori

$$15000\cdot(1+0{,}04)=15000\cdot(1{,}04)=18240$$

so'm bo'ladi.

11-masala: 1983 yil o'rtalarida yer yuzi aholisi 4,72 mlrd.dan iborat bo'lib, yillik o'sish 1,8% ni tashkil etgan. 1990 yil o'rtalariga kelib yer yuzi aholisi qancha bo'lgan?

Yechish: Bu masala xuddi 4,72 mlrd omonat qo'yilib, yiliga 1,8% foyda olinishi masalasiga o'xshashdir. Shuning uchun yuqoridagi mulohaza va hulosalarga asoslanib, 7 yildan keyingi aholi soni

$$4,72\cdot(1+0,018)=4,72\cdot(1,018)=4,72\cdot 1,133=5,35$$

mlrd.ga teng bo'lganini topamiz.

Quyidagi masalada murakkab foizlarga doir teskari masala echiladi.

12-masala: Agar qo'yilgan omonat ikki yilda 21% ortgan bo'lsa, u holda yillik o'sish foizi qancha bo'lgan?

Yechish: Aytaylik yillik o'sish a% bo'lsin. Odatdagidek, $k=\frac{a}{100}$ deb belgilasak. Omonatga qo'yilgan p miqdor omonat ikki yilda

$$p\cdot(1+k)^2$$

ga teng bo'lib qoladi. Masala shartiga ko'ra omonat 21% o'sgan, ya'ni ikkinchi yil oxiridagi omonat $p\cdot 1,21$ so'mga teng bo'lgan.

Shuning uchun $(1+k)^2=1,21$ bo'lishi kerak. Demak,

$$1+k=\sqrt{1,21}=1,1$$

bo'lib, k=0,1 va yillik o'sish $a=100\cdot k$ yoki $a=10\%$ ekan.

3. Qishloq xo'jaligi va chorvachilikka oid masalalar.

Ma'lumki, har bir qishloq xo'jaligi ekini uchun o'simlikning 1ga joyda o'sishi kerak bo'lgan optimal miqdori aniqlangan bo'ladi. O'simliklarning kerakli zichligini ta'minlash uchun ekishdan oldin ekish me'yorini, ya'ni 1 gektarga qancha urug massasi ketishligini aniqlash zarur.

13-masala: Agar 1ga erda 6mln. bug'doy maysasi o'sishi kerakligi ma'lum bo'lsa hamda urug'likning ekish uchun yaroqliligi tekshirilganda 1000 dona urug'

massasi 40g, uruglikning tozaligi 97% va unib chiqishi 93% bo'lsa,bug'doy urug'ini ekish me'yorini aniqlash kerak bo'lsin.

Yechish: 1ga erga x kg urug' sepilsin deylik. Shuncha bug'doy urug'i ichida $0,97x$ ni bug'doy doni tashkil etib (qolganlari begona o't urug'i yoki xas-cho'plar), bulardan faqat umumiy massasi $0,93\cdot 0.97x$ bo'lgan bug'doy unib chiqadi va bu 6mln. dona bug'doy massasiga teng bolishi kerak. Demak, quyidagi tenglamani hosil qilamiz:

$$0,97\cdot 0,93x = 0,04\cdot 6000$$

bundan ekish me'yori (normasi) gektariga 266 kg ekanligi kelib chiqadi.

14-masala: (Silos bostirish masalasi).

Ma'lumki, silosga bostiriladigan massa ma'lum optimal namlikka ega bo'lishi kerak. Bunday massani hosil qilish uchun esa tarkibida suv miqdori har xil bo'lgan o'simliklar ma'lun bir nisbatda aralashtirilib bosiladi.

Agar silos bostirishda namligi 75% bo'lgan 1 tonna ko'k massa hosil qilish kerak bo'lsa, namligi 85% bo'lgan va namligi 35% bo'lgan o'simliklardan qanday nisbatda olish kerak bo'ladi?

Yechish: Agar 85% namlikda olingan o'simlik massasini x bilan belgilasak va bu holda butun ko'k massada bo'ladigan namlik miqdorini aniqlasak, ushbu tenglamaga ega bo'lamiz:

$$0,85\cdot x + 0,35(1-x) = 0,75 \Rightarrow x = 0,8t$$

Demak, nisbat 8sentner va 2 sentner bo'lar ekan.

Amalda aralashtiriladigan o'simliklar nisbatini aniqlash uchun kvadrat usuli deb ataladigan usuldan foydalaniladi.

Kvadratning chap burchaklariga aralashtiriladigan o'simliklarning namlik miqdori (% da), kvadrat markaziga esa hosil qilinadigan massa namligi (% da) yoziladi. So'ngra diagonallar bo'yicha katta sonlardan kichigi ayrilib, natijalar o'ng burchaklarga yoziladi. Hosil bo'lgan sonlar kerak bo'lgan nisbatni bildiradi, ya'ni 4:1 nisbatda bo'ladi.

Xuddi shu singari qishloq xo'jalik mahsulotlarining hisobini ham aniqlashtirish mumkin. Ma'lumki, qishloq xo'halik mahsuloti o'z sifatiga qarab har xil bo'ladi. Bu hol qishloq xo'jaligi amaliyotida echishga to'g'ri keladigan ko'pgina qiziqarli masalalarni vujudga keltiradi.

Masalan: Xo'jaliklardan qabul qilingan sut rejaning bajarilishiga ayni joy uchun belgilangan bazis yog'likka nisbatan qayta hisoblanib keltiriladi (m: Zomin yoki Baxmal tumani maskanlaridagi yog'lilik miqdori, Mirzacho'l tumani maskanlaridagi yog'lilik miqdoridan yuqori turadi), bunda uni shuncha miqdordagi bazis yog'lili sutga tenglashtiriladiki, bu sutdan xuddi shuncha miqdordagi yog' olish mumkin bo'ladi. Ana shunday qayta hisoblash formulasi quyidagicha aniqlanadi.

Aytaylik, yog'liligi $p\%$ bo'lgan m kg sut topshirilgan bolib, bu sut yo'gliligi $q\%$ bo'lgan M kg sutga teng qilib olingan bo'lsin. U holda shartga ko'ra quyidagiga ega bo'lamiz:

$$\frac{m\cdot p}{100}=\frac{M\cdot q}{100}\Rightarrow M=\frac{m\cdot p}{q}$$

15-masala: Zomin tumani xo'jaliklaridan birining zootexnigi sog'ishning yangi texnologiyasini qo'llab xo'jalikda sog'iladigan sutning yog'liligi 3,79% ga etgani, buning natijasida xo'jalikda bir yilda sog'ib olingan sutga 111 tonna qo'shib hisoblangani haqida taftishchi ma'lumot keltirdi.Shu ma'lumotlarga ko'ra xo'jalikda haqiqatdan qancha sut sog'ib olinganini bilish mumkinmi ?

Yechish: Bu masaladagi muhim shart maskanning ko'rsatilishidir. Ko'rsatmadan Zomin tumani uchun sutning bazis yog'liligi 3,6% qilib belgilanganligini topamiz. Endi haqiqatdan sog'ib olingan sut miqdorini x bilan belgilab, quyidagi tenglamani hosil qilamiz:

$$3{,}79\cdot x=3{,}6\cdot(x+11)\Rightarrow x\approx 2103$$

tonna bo'lganligini topamiz.

16-masala: Targ'il zotdor sigirlar orasida Shohdor laqabli sigir yog'liligi 3,88% bo'lgan 10074 kg sut, Malla laqabli sigir esa yog'liligi 3,5% bo'lgan 10260 kg sut berdi. Bu sigirlardan qaysi birini rekordchi deyish mumkin?

Yechish: Har qaysi sigirdan sog'ib olingan sut tarkibidagi yog' miqdorini topish natijasida Shohdorning mahsuldorligi ortiqligini aniqlab, shu sigirni rekordchi deb hisoblash mumkin.

17-masala: Agrotexnika talablariga ko'ra donni uzoq vaqt saqlash uchun 14% gacha namlik bilan (kondicion holat) to'kib qo'yiladi. Agar yangi o'rib-yig'ib olingan donning namligi 24% bo'lsa, uni kondicion holatgacha quritganda donning massasi necha foizga kamayadi ?

Yechish: Faraz qilaylik, m - yangi o'rib-yig'ib olingan don massasi bo'lsin, undagi quruq modda miqdori $0{,}76m$ ga teng. Bu quruq modda kondicion holatdagi don masssining 86% ni tashkil etadi. Shuning uchun donni quritilgandan keyingi massasi $\frac{76}{86}\cdot m$ bo'ladi, demak, uning massasi $\frac{10}{86}\cdot m$ ga kamayadi, bu esa yangi o'rib-yig'ib olingan don miqdorining massasi

$$\frac{10}{86}\cdot 100\% \approx 11{,}6\%$$

ga kamayganligini bildiradi.

18-masala: Uzumdan mayiz tayyorlanganda uning namligi a dan b% gacha kamaygan. Uzumning massasi necha foizga kamaygan?

Yechish: Agar uzumning dastlabki massasi m bo'lsa, undagi quruq modda

$$\frac{m\cdot(100-a)}{100}$$

ga teng bo'ladi. Bu quruq modda qurigan uzum (mayiz) massasining (100-b)% ga teng. Shuning uchun tayyor bo'lgan mayiz massasi

$$M=\frac{m\cdot(100-a)}{100-b}$$

ga teng bo'lgan, demak, uzumning massasi

$$m-M=\frac{m\cdot(a-b)}{100-b}$$

qadar kamaygan, bu esa dastlabki massaning

$$100\cdot\frac{m-M}{m}=\frac{100\cdot(a-b)}{100-b}\%$$

ini tashkil qiladi.

Mana shu formula bo'yicha mahsulotlarni saqlashdagi kamayish miqdori aniqlanadi.

4. Mustaqil echish uchun masalalar.

1. Narxi 6800 so'm bo'lgan buyumning bahosi 20%ga arzonlashgan bo'lsa, uning narxi qanchaga kamaygan bo'ladi?

2. Narxi 8000 so'mlik buyumga 7% soliq solindi. Buyumning to'la bahosi qancha?

3. Siz buyum narxiga soliqni qo'shib, uning to'la narxini topmoqchisiz deylik. Bu holda buyum narxini qanday songa ko'paytirish kerak, agar soliq:

a) 7%, b) 8%, c)5,5% bo'lsa?

4. Siz buyumning yangi narxini topmoqchisiz. Bu holda dastlabki narxni qanday songa ko'paytirish kerak, agar buyum:

a) 2%, b)10%, c)15% arzonlashgan bo'lsa?

Ko'rsatma: Bu erda sotishga soliq qo'yilmaydi deb olish kerak.

5. Siz buyumning arzonlashganini va soliqni hisobga olgan holda uning yangi narxini topmoqchisiz. Bu holda dastlabki narxni qanday songa ko'paytirish kerak, agar:

a) narx 5% tushirildi, soliq esa 8%,

b) narx 10% tushirildi, soliq esa 7%

Bu hollarda buyum narxi oshadimi yoki kamayadimi?

6. Siz ko'rsatma bo'yicha tayyorlanayotgan mahsulotni 50% ko'proq tayyorlamoqchisiz. Agar ko'rsatma $\frac{1}{4}$ stakan o'simlik moyi uchun yozilgan bo'lsa, siz qancha miqdorda o'simlik moyi olishingiz kerak?

7. Miqdorning bir yarim barobari uninig qancha foizini tashkil etadi?

8. Buyumning narxi qaysi holda ko'proq kamayadi: narx 15% tushirilgandami yoki avval 10% tushirilib, so'ngra yangi narx yana 5% tushirilgandami ?

9. Agar yillik daromadga birinchi yili 5% va keyingi ikki yil 10% dan soliq solinsa, u holda 3 yilda hammasi bo'lib qancha soliq solingan bo'ladi?

10. Bir korxonaning akciyalari avval 1000 so'mdan bo'lgan. Yilning oxirida akciyalar narxi 1200 so'm bo'lgan, ikkinchi yilning oxirida 20 000 so'm va uchinchi yildan so'ng 16500 so'mdan baholangan. Akciyalar narxining o'zgarishi % da topilsin.

a) birinchi yilda; b)ikkinchi yilda; c)uchinchi yilda

11. To'rtdan uch miqdor sakkizdan besh miqdordan necha foiz ortiq?

12. Agar siz 250 000 so'mni yiliga 5% foyda (daromad) beradigan jamg'armaga qo'ysangiz, u holda 3 oydagi daromad qancha bo'ladi?

13. Agar bankka qo'yilgan omonat ikki yilda 26% ortgan bo'lsa, u holda yillik o'sish foizi qancha bo'ladi?

14. Agar 50 000 so'mlik omonat yiliga 6% foyda keltirilsa, u holda 10 yildan keyingi omonat miqdori qancha bo'ladi?

15. Yiliga 10% foyda keltiradigan omonatga 250000 so'm qo'yildi. Foyda har yarim yilda bir to'lab boriladi. Omanatning 10 yildan keyingi miqdorini toping.

16. Yiliga 10% foyda keltiradigan omonat kassaga 200 000 so'm qo'yiladi. Agar foyda foizi har kvartalga hisoblansa, u holda omonatning 10 yildan keyingi miqdorini toping.

17. Agar iste'mol buyumining narxi har oyda 1%dan oshib borsa, u holda bir yilda uning narxi necha foizga ortadi?

18. Agar O'zbekiston aholisi yiliga 2% dan oshib borsa, 35 yilda aholi soni necha barobar ko'payishi mumkin?

Ushbu to‘plam Farg‘ona VPKQTMOI qoshidagi Masofadan o‘qitishni hududiy muvofiqlashtirish markazida 25 nusxada chop etildi hamda 2014-yil 21-avgust kuni Qo‘shtepa tumanida o‘tkazilgan Xalq ta’limi xodimlarining an’anaviy Avgust kengashida viloyatdagi barcha Xalq ta’limi muassasalari faoliyatini metodik ta’minlash va tashkil etish tuman, shahar bo‘limlariga yetkazildi.